

**ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ
ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ**

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΗΒΩΝ

Σπουδάστρια: Θεοδωροπούλου Όλγα

Επιβλέπων: Καστανιώτη Αικατερίνη,

Επίκουρος καθηγήτρια

Καλαμάτα 2010

Έγκριση

Υπογραφή

Επιβλέπων:	
Μέλος εξεταστικής επιτροπής:	
Μέλος εξεταστικής επιτροπής:	

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αναφέρεται στην ψυχολογική κατάσταση των παιδιών και εφήβων και στα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσουν κατά την διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και της εφηβείας μέχρι την ενηλικίωση τους.

Η εργασία αποτελείται από τον πρόλογο, το μέρος Α και Β που είναι το κυρίως θέμα της εργασίας και στο τέλος τα παραρτήματα με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα. Το μέρος Α αποτελείται από πέντε κεφάλαια και το μέρος Β είναι το πρακτικό μέρος της εργασίας. Στο μέρος Α περιγράφεται η παιδική ηλικία και τα στάδια καθορισμού της προσωπικότητας του παιδιού. Επίσης αναφέρεται στην προσαρμογή και αφομοίωση των καταστάσεων και στην εφηβεία που είναι η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση και στις θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν γίνει. Στην συνέχεια αναλύονται τα προβλήματα που δημιουργούνται κατά την διάρκεια εφηβείας όπως είναι η κατάθλιψη και τα ενδοοικογενειακά προβλήματα. Μετά αναφέρονται αναλυτικά οι σχέσεις των γονέων με τα παιδιά και τους εφήβους. Το τελευταίο κεφάλαιο αναλύει την ψυχολογική προσέγγιση του εφήβου.

Στο μέρος Β περιγράφονται τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για να βγουν τα αποτελέσματα όπως είναι το ερωτηματολόγιο που δόθηκε σε δέκα δημοτικά και γυμνάσια στον νομό Αττικής ώστε να βγει το δείγμα της έρευνας. Τέλος αναφέρονται τα συμπεράσματα που βρέθηκαν μέσω της έρευνας της εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΜΕΡΟΣ Α: ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΗΒΩΝ	6
1. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	6
2. Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ	14
3. ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ	23
4. ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ	32
5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ	52
ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	54
1. ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ	54
2 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	55
3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	59
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΩΝ	65
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	69

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Προσεγγίζοντας ιστορικά την εφηβεία μπορούμε να διαπιστώσουμε, ότι δεν υφίσταται με την ίδια μορφή μέσα στους αιώνες. Συγκεκριμένα είχε άλλη οντότητα ο όρος εφηβεία στην αρχαιότητα, άλλη στο μεσαίωνα και άλλη στις προβιομηχανικές και μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Σήμερα, ο όρος εφηβεία, έχει μεταπλαστεί σε μια τελείως διαφορετική έννοια εκφράζοντας μια διαφορετική κουλτούρα αλλά και μια διαφορετική τάξη ανθρώπων, οι οποίοι βρίσκονται στα πρώιμα στάδια της ζωής τους.

Ξεκινώντας από την αρχαιότητα, μεγάλοι συγγραφείς και φιλόσοφοι όπως ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας, ο Πλούταρχος κ.λ.π, αναφέρθηκαν στον έφηβο, ορίζοντας τον τελείως διαφορετικά από τους σύγχρονους μελετητές των σταδίων του ανθρώπου από τη γέννηση μέχρι και το θάνατο του. Συγκεκριμένα για εκείνη τη περίοδο η εφηβεία ως θεσμός είχε μεγάλη σημασία ειδικά στην αρχαία Ελλάδα του 5^{ου} αιώνα π.Χ¹. Ουσιαστικά η εφηβεία εκείνη τη περίοδο εκφραζόταν μέσα από τη λεγόμενη *στρατιωτική εφηβεία*². Η λεγόμενη στρατιωτική εφηβεία εκφραζόταν με την ικανότητα εκμάθησης των όπλων, παρά με βιοψυχοκοινωνικά κριτήρια όπως συνηθίζει να γίνεται από τους σύγχρονους ψυχολόγους και κοινωνιολόγους³.

Αναφορικά με τους εφήβους στην Αρχαία Ελλάδα μπορούμε να πούμε τα ακόλουθα. Στις τότε πόλεις κράτη, ο όρος έφηβος, οριζόταν ανάλογα με τις

¹ Νομικού Χαρά (2004), *Εφηβεία - Η ηλικία της Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα σελ 25.

² Νομικού Χαρά (2004), *Εφηβεία - Η ηλικία της Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα σελ 25.

³ Flaceliere R. (1971), *La vie quotidienne en Grece au Siecle de Pericle*, Librairie Hachette, μτφ. Στα ελληνικά Γεράσιμου Βανδώρου, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2000, σελ 299.

ανάγκες της εκάστοτε κοινωνίας. Συγκεκριμένα:

- Στην αρχαία Αθήνα ψηφίστηκε το 343/3 π. Χ⁴, από την εκκλησία του Δήμου νόμος ο οποίος όριζε τον έφηβο με βάση τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Συγκεκριμένα κάθε έφηβος/ νέος ο οποίος βρισκόταν στο 18 έτος της ηλικίας του όφειλε ν' υπηρετήσει για 2 χρόνια στα Αθηναϊκά στρατεύματα.
- Στη Κρήτη η εφηβική ηλικία οριζόταν από το 17^ο χρόνο και οι έφηβοι εντασσόμενοι σ' αγέλες, ονομάζονταν *αγελασταί*⁵.
- Στην Αρχαία Σπάρτη υπήρχαν βαθμίδες, οι οποίες όριζαν την εφηβική ηλικία. Συγκεκριμένα είχαμε τους *εἰρηνες* (17 χρονών), τους *μελλείρηνες* (18 χρονών) και τους *πρωτείρηνες* (20 χρονών). Οι Σπαρτιάτες οι οποίοι φημίζονταν για τη στρατιωτική τους πειθαρχία και οργάνωση, ενσωμάτωναν κάθε 20 χρόνο στον ενεργό στρατό, υποχρεώνοντας τον σε μια συνεχή και επίπονη θητεία⁶.

Προχωρώντας και αναφερόμενοι στη διαπαιδαγώγηση των εφήβων στην Αρχαία Ελλάδα, μπορούμε να πούμε ότι διέφερε ανάλογα το οικονομικό υπόβαθρο αλλά και τη περιοχή, όπου κατοικούσε ο έφηβος. Οι έφηβοι δε παντρεύονταν πριν τα 18 τους και ήταν ενεργά μέλη στις τελετουργίες, σπονδές και θυσίες. Πέρα λοιπόν από ελάχιστες ομοιότητες, οι οποίες ουσιαστικά αναφέρονταν στο ρόλο του εφήβου στις τότε κοινωνίες, η

⁴ Flaceliere R. (1971), *La vie quotidienne en Grece au Siecle de Pericle*, Librairie Hachette, μτφ. Στα ελληνικά Γεράσιμου Βανδώρου, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2000, σελ 299.

5

Νορμικού Χαρά (2004), *Εφηβεία - Η ηλικία της Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα σελ 26.

⁶ Flaceliere R. (1971), *La vie quotidienne en Grece au Siecle de Pericle*, Librairie Hachette, μτφ. Στα ελληνικά Γεράσιμου Βανδώρου, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2000, σελ 299.

αντιμετώπιση που είχε ο έφηβος ήταν τελείως διαφορετική.

Στη Σπάρτη το παιδί από τα 7 του χρόνια ήταν απόλυτα υποταγμένο, ως προς την εκπαίδευση του στο κράτος. Αντίθετα στην Αθήνα ο γονιός ήταν αυτός, που αποφάσιζε για τη διαπαιδαγώγηση αλλά και την ανατροφή του παιδιού του. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, η προσωπικότητα του εφήβου στη Σπάρτη να ήταν τελείως διαφορετική, από αυτή του αντίστοιχου στην Αθήνα. Ο πρώτος ήταν απόλυτα αυτοματοποιημένος και λειτουργούσε πάντα με βάση αυτά, τα οποία του υποδείκνυε και του καθόριζε το κράτος. Από την άλλη ο έφηβος στην Αρχαία Αθήνα ήταν ελεύθερος ν' αποφασίσει για το μέλλον του αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο θα ζήσει, μετά την ολοκλήρωση της στρατιωτικής του θητείας.

Προχωρώντας στη σύγχρονη εποχή η λέξη εφηβεία έρχεται να διαχωρίζει το στάδιο της παιδικής ηλικίας, με το στάδιο της νεανικής. Στη περίοδο αυτή η εφηβική περίοδος θεωρείται ως ένα κοινωνικό-ιστορικό φαινόμενο. Η σύγχρονη κοινωνία αποδέχεται, το μη παραγωγικό της ρόλο της εφηβείας, αλλά και της απαιτήσεις του εφήβου στο χώρο της εκπαίδευσης. Στη πορεία ο ρόλος του εφήβου αποκτά συνεχώς σημαίνοντα ρόλο, μια και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των κοινωνικών και τεχνολογικών εξελίξεων.

Στις μέρες μας ο όρος εφηβεία, δεν έχει μπει ακόμα σε καλούπια ουσιαστικά δε μπορεί με σιγουριά να ορίσει, πότε το παιδί γίνεται έφηβος αλλά και μέχρι πιο στάδιο της ζωής του, συνεχίζει να θεωρείται από το κοινωνικό περίγυρο ως έφηβος. Η βασική οριοθέτηση της εφηβείας, γίνεται με ηλικιακά στάνταρτ τα οποία αναφέρουν ένα άτομο ως έφηβο όταν φτάσει σε μια συγκεκριμένη ηλικιακή, βαθμίδα. Στη πραγματικότητα αυτό δεν είναι απολύτως σωστό μια και πολλοί θεωρητικοί αναφέρουν ότι τα χρονικά όρια

δίστανται. Άλλοι πάλι επικεντρώνονται σ' άλλους παράγοντες όπως είναι οι βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές αλλαγές που υφίστανται το άτομο και ουσιαστικά το τοποθετούν σε διάφορα ηλικιακά στάδια, της ζωής του.

ΜΕΡΟΣ Α: ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΗΒΩΝ

1. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Η παιδική ηλικία χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη ξεκινά από το 4^ο χρόνο του παιδιού και τελειώνει στο 6^ο και είναι η επωνομαζόμενη «προσχολική». Η δεύτερη, από το 6^ο έως το 9^ο της ηλικίας του παιδιού, είναι ουσιαστικά η περίοδος του μαθητή, αφού το παιδί αρχίζει τη σχολική του ζωή. Η τρίτη (9-12), αντιπροσωπεύει το τέλος της παιδικής ηλικίας και είναι η πλέον ώριμη ηλικία του παιδιού.

Η διανοητική ανάπτυξη του παιδιού ξεκινά μετά τα δύο του χρόνια λόγω της περιέργειας που αναπτύσσει για το περιβάλλον του. Σύμφωνα με το Jean Piaget, νοημοσύνη είναι «η κατάσταση ισορροπίας, στην οποία τείνουν όλες οι διαδοχικές κινησιασθητικές και γνωστικές προσαρμογές, καθώς και όλες οι λειτουργικής φύσεως ανταλλαγές ανάμεσα στον οργανισμό και στο περιβάλλον του».¹

Ο ορισμός αυτός προσδιορίζεται από τις δύο κινήσεις του ανθρώπου προς το περιβάλλον. Με τη πρώτη κίνηση, την αφομοίωση, αφομοιώνει τα νοητικά δεδομένα που ήδη υπάρχουν. Με τη δεύτερη κίνηση, τη προσαρμογή, μεταλλάσσει τα υπάρχοντα νοητικά δεδομένα με σκοπό να αντιλαμβάνεται τις εμπειρίες που του προκύπτουν. Στη περίπτωση που δρουν ισοδύναμα οι δύο κινήσεις, υπάρχει ισορροπία προς το περιβάλλον. Στη περίπτωση που υπερισχύσει μία από τις δύο δυνάμεις, τότε επέρχεται δυσαρμονία η οποία παρεμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του.

¹ Κοσμόπουλος Αλέξανδρος (1990), *Ψυχολογία και οδηγητική της παιδικής και νεανικής ηλικίας*, 6^η έκδοση, Εκδόσεις Γρηγόρη, Πάτρα, σελ.60.

Συμπερασματικά, στο νοητικό τομέα, το παιδί από τον εγωκεντρισμό και τη λογική που λειτουργεί βάση της διαίσθησης, χαρακτηριστικά ιδιαίτερα ανεπτυγμένα κατά τη νηπιακή ηλικία, οδηγείται στη συνέπεια και στη σταθερή λογική μέσω της αποκέντρωσης της αντίληψης. Παρά το γεγονός ότι η σκέψη σε αυτή την ηλικία παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες στη λειτουργία λόγω της προσήλωσης στη πραγματικότητα, εν τούτοις η διαφορά του κάθε παιδιού νοητικά γίνεται εύκολα αντιληπτή, κυρίως μέσα από την επίδοση του στα μαθήματα του σχολείου.²

Η προσωπικότητα του παιδιού αναπτύσσεται, σύμφωνα με τον Erik Erikson, μέσα από τέσσερα στάδια, στα οποία υπάρχουν μαζί το αρνητικό και το θετικό στοιχείο και καθορίζουν τη πιθανή κατεύθυνση της:

- Εμπιστοσύνη-Δυσπιστία
- Αυτονομία-Αμφιβολία
- Πρωτοβουλία-Ενοχή
- Φιλοπονία-Κατωτερότητα³

Συμπερασματικά, στο τομέα της προσωπικότητας, εάν το παιδί έχει ψυχική υγεία, η φυσιολογική του πορεία είναι να περάσει από την αυτονομία και τη πρωτοβουλία, που λογικά πρέπει να έχει κατακτήσει, στη φιλοπονία και στη παραγωγικότητα. Στη προηγούμενη περίοδο της ζωής του, το παιδί αντλούσε χαρά από τη πρωτοβουλία που ανέπτυξε για την επιλογή δραστηριοτήτων, χωρίς όμως η ολοκλήρωσή τους να αποτελεί τελικό στόχο.

² Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.11.

³ Κοσμόπουλος Αλέξανδρος (1990), *Ψυχολογία και οδηγητική της παιδικής και νεανικής ηλικίας*, 6^η έκδοση, Εκδόσεις Γρηγόρη, Πάτρα, σελ.47.

Στο στάδιο της σχολικής ηλικίας, η χαρά βιώνεται από το παιδί όχι κατά την επιλογή αλλά κατά την ολοκλήρωση, διότι αρχίζει να συνειδητοποιεί την αίσθηση του καθήκοντος και να βιώνει την ανάγκη για την επίτευξη στόχων. Αν η φιλοπονία και η παραγωγικότητα δεν ικανοποιηθούν ως ανάγκες, το παιδί αρχίζει, στη σχολική ηλικία, να αναπτύσσει συναισθήματα κατωτερότητας και ανεπάρκειας.

Στο τομέα της κοινωνικής ανάπτυξης, οι αλλαγές που συντελούνται είναι επίσης, σημαντικές. Καταρχήν, το παιδί ξεφεύγει από την έννοια του κόσμου, όπως την αντιλαμβάνονταν μέχρι εκείνη τη στιγμή. Στα κύρια συστατικά του, που ήταν ο εαυτός του και οι γονείς του, προστίθενται οι συνομήλικοι του και οι ομάδες που αυτοί δημιουργούν. Ομάδες ιδίου φύλου συνήθως, με δική τους γλώσσα και κώδικα συμπεριφοράς, στις οποίες οι ενήλικες δεν είναι αποδεκτοί. Η ένταξη και η αποδοχή του παιδιού σε αυτές τις ομάδες αποτελεί κύριο στόχο, και οι ενήλικες όπως οι γονείς και ο δάσκαλος, δε παύουν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο αλλά δευτερεύον.⁴

Η αλλαγή που συντελείται στη ζωή του παιδιού με τη μετάβαση του στο σχολείο, διαφοροποιεί από μόνη της τα δύο περιβάλλοντα στα οποία το παιδί κινείται: το οικογενειακό και το σχολικό. Στο δεύτερο το παιδί είναι μέρος του συνόλου και η αντιμετώπιση που δέχεται είναι συνήθως αντικειμενική έναντι της μεροληπτικής μεταχείρισης που δέχεται στην οικογένεια. Εξάλλου, στο σχολείο πρέπει να αντιμετωπίσει ένα σχολικό πρόγραμμα, το οποίο είναι κοινό για όλα τα παιδιά, και αποτελεί μέτρο σύγκρισης αλλά και παράγοντα

⁴ Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.12.

αντιστάθμισης της μονόπλευρης συμπεριφοράς των γονιών, αφού ενισχύει την αυτογνωσία του παιδιού.⁵

Στη περίπτωση που οι γονείς επιδεικνύουν παραπάνω, του επιτρεπόμενου ορίου, ενδιαφέρον και προστασία για το παιδί, το παιδί θα αρχίσει σταδιακά μέσω του σχολείου, να αντιλαμβάνεται ότι δεν υπάρχει μόνο το «Εγώ» που στην οικογένεια του ικανοποιείται πλήρως, αλλά και το «Εμείς» που η κοινωνία του σχολείου επιτάσσει. Θα καταλάβει τη σύνδεση μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων. Στην αντίθετη περίπτωση, στη περίπτωση δηλαδή που οι γονείς είναι αδιάφοροι και αρνητικοί, το παιδί, μέσω του σχολείου, θα βρει τη κατάλληλη υποστήριξη για την αποδοχή και την αναγνώριση που αποζητά μέσω της κοινωνίας της οποίας αποτελεί ενεργό μέλος.

Η συναναστροφή του παιδιού με συνομήλικους του είναι βασική του ανάγκη. Αποτελεί σύνηθες φαινόμενο τα παιδιά που λόγω διαφόρων παραγόντων δεν μπορούν να έχουν σχέσεις με τους συνομήλικους τους να καταφεύγουν σε φανταστικούς φίλους.

Το παιδί ξεφεύγει από τη σχέση «παιδιού-ενήλικου» που μονοπωλεί τη ζωή του και δέχεται τη σχέση «παιδιού-παιδιού» σε καθημερινή βάση.⁶ Η πρώτη σχέση είναι από τη φύση της άνιση και γέρνει υπέρ του παιδιού, αφού αυτό είναι το προστατευμένο μέλος της και ο ενήλικος είναι υποχρεωμένος να παρέχει στο παιδί προνόμια σε σχέση με τις δικές του υποχρεώσεις που είναι

⁵ Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.12.

⁶ Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.135.

η προστασία, η υποχωρητικότητα, η ανοχή, η κατανόηση, η γενναιοδωρία, κ.α.

Διαμορφώνει με αυτό τον τρόπο ένα περιβάλλον ιδανικών συνθηκών που η υποχρέωση του παιδιού είναι να το απολαμβάνει. Στη δεύτερη σχέση όμως, οι συνθήκες αλλάζουν. Η ένταξη του παιδιού στην ομάδα των συνομηλίκων του, του στερεί τη προνομιακή μεταχείριση αφού πρέπει μόνο του να αντιπαρέλθει τυχόν αντιξοότητες που θα προκύψουν. Οι ποικίλοι χαρακτήρες παιδιών που θα αντιμετωπίσει θα του αναπτύξουν την ικανότητα να λειτουργεί ρυθμιστικά απέναντι σε δύσκολες καταστάσεις και να αυτονομηθεί.

Υπάρχει και ακόμα ένας σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί αυτές τις δύο σχέσεις. Στη πρώτη σχέση, ο ενήλικος, στη προσπάθεια του να προστατεύσει το παιδί, λειτουργεί μέσα από τα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του, παρουσιάζοντας συνήθως, καταστάσεις και χαρακτήρες πιο ωραιοποιημένους από τη πραγματικότητα. Στη σχέση μεταξύ των παιδιών αυτή η διαδικασία καταρρίπτεται, αφού τα παιδιά είναι πιο πραγματικά, πιο ωμά και πολλές φορές, πιο σκληρά. Τα χαρακτηριστικά που είναι πιο έντονα σε κάθε παιδί γίνονται εύκολα αντιληπτά από τους συμμαθητές τους, που δεν διστάζουν να τα χρησιμοποιήσουν (παρατσούκλια). Το παιδί οδηγείται έτσι στο να αντιλαμβάνεται πως το βλέπουν οι συνομήλικοί του και συνδυαστικά με την εικόνα που έχει για τον εαυτό του να αποκτήσει μία καλύτερη εικόνα του «Εγώ» του.⁷

⁷ Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.135.

Η ομάδα των συνομήλικων του, της οποία πια αποτελεί μέλος, είναι για το παιδί σημείο αναφοράς. Η έκφραση των απόψεων του, σε αντιπαράθεση με τις απόψεις των γονιών του ή των δασκάλων του, έρχεται σε σύμπνοια με τις γενικότερες απόψεις της ομάδας του. Π. χ. το τι θα φάει στο σχολείο δεν θα αποτελεί πια προσωπική επιλογή των γονιών αφού το παιδί θα εκφράσει τη γνώμη του σύμφωνα με το τι τρώνε τα άλλα παιδιά στο σχολείο. Αν το παιδί δείχνει πλήρη αδιαφορία ως προς τις επιλογές, τις γνώμες και τα ενδιαφέροντα των άλλων παιδιών, και δεν ταυτιστεί μερικώς μαζί τους, είναι πολύ πιθανό, σταδιακά μέσω της εφηβείας του και της ενηλικίωσης του, να μην είναι εύκολη η ένταξη του και να παρουσιάσει συναισθηματικό και κοινωνικό έλλειμμα.

Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και το γεγονός ότι τα χαρακτηριστικά και μόνο του παιδιού δεν αποτελούν το κύριο παράγοντα απόρριψης ή αποδοχής του. Τα χαρακτηριστικά είναι η αρχή αλλά παίζουν ρόλο και η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του παιδιού και το πώς αποδέχεται τη γνώμη των άλλων παιδιών για αυτό. Αυτά που δεν είναι ικανά να αναπτύξουν ευελιξία στις σχέσεις τους με τα άλλα παιδιά, στην προσπάθεια τους να αντιμετωπίσουν την απόρριψη χρησιμοποιούν ακόμα πιο αρνητικούς ρόλους, με αποτέλεσμα η απόρριψη να γίνεται εντονότερη.⁸

Τα περισσότερα παιδιά έχουν θετική αντίληψη προς το σχολείο και το προσμένουν με χαρά. Ακούγοντας από τους γονείς και τα μεγαλύτερα παιδιά για όλες τις ενδιαφέρουσες δραστηριότητες που θα κάνουν στο σχολικό περιβάλλον περιμένουν την ένταξη τους σε αυτό με ανυπομονησία. Εξάλλου η αρχή της φοίτησης τους στο σχολείο τα κάνει να νιώθουν πιο ώριμα και να

⁸ Elkind D., Weiner B. (1978), *Development of the child*, Wiley, σελ.430-431.

έχουν την αίσθηση ότι μεγαλώνουν. Αναμφισβήτητα οι διαμαρτυρίες τους, για τις υποχρεώσεις που δημιουργεί, όπως το πρωινό ξύπνημα, το καθημερινό διάβασμα, κ.α., αντισταθμίζονται με τη περηφάνια που νιώθουν όταν επιτυγχάνουν στη σχολική διαδικασία και προάγονται.⁹

Σχετικά με την ηθική ανάπτυξη του παιδιού, σύμφωνα με τον Kohlberg, η ηθικότητα καλλιεργείται μέσα από ηθικά διλήμματα και μέσα από μία δίκαιη κοινότητα που πρέπει να υπάρχει στο σχολείο. Τα μέσα που απαιτούνται για τη καλλιέργεια της είναι η αγάπη, η έμπνευση, η καθοδήγηση αλλά και ο έλεγχος της συμπεριφοράς του παιδιού εν μέρει. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια την επόπτευση της συμπεριφοράς του παιδιού αλλά, η δημιουργία ηθικών στάσεων μέσα από τις οποίες το παιδί θα εμπνευστεί και θα ακολουθήσει. Ο δάσκαλος ή ο γονέας οφείλει, όχι να διαμορφώσει τη συμπεριφορά του παιδιού σύμφωνα με τα πρότυπα που ο ίδιος θεωρεί ηθικά, αλλά να το ευαισθητοποιήσει και να το βοηθήσει να αντιληφθεί, μέσα από τη προσωπικότητα του παιδιού τα ηθικά πρότυπα που την εκφράζουν και σταδιακά, μέχρι την ενηλικίωση του, θα τη διαμορφώσουν.¹⁰

Η ανθρώπινη διαίσθηση λειτουργεί ως βασικός παράγοντας ακόμα και στη συναλλαγή άμεσων στόχων και οικείων γεγονότων. Η απάλειψη της οδηγεί στη «τυπική» σκέψη, από την οποία απουσιάζουν παντελώς τα συστήματα αξιών και όταν υπάρχουν αντιλαμβάνονται ως υποβαθμισμένα.

⁹ Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα, σελ.155.

¹⁰ Κοσμόπουλος Αλέξανδρος (1990), *Ψυχολογία και οδηγητική της παιδικής και νεανικής ηλικίας*, 6^η έκδοση, Εκδόσεις Γρηγόρη, Πάτρα, σελ.131-132.

Η υποβάθμιση αυτής της διάνοησης δεν επιτρέπει στο παιδί να αντιληφθεί σημαντικές κοινωνικές αξίες, αφού είναι επικεντρωμένο σε άλλους στόχους που ο σχολικός κόσμος θεωρεί πιο σημαντικά.¹¹

Τον εξωτερικό κόσμο και τα προβλήματα του, το παιδί τον αντιλαμβάνεται αλλά δεν θεωρεί τον εαυτό του ως παράγοντα αυτού του κόσμου ή των προβλημάτων του. Παρόλα αυτά όμως, συνειδητοποιεί, σε πολύ μικρό βαθμό βέβαια, τα μέσα που χρειάζονται για την αντιμετώπιση αυτών των καταστάσεων. Αυτό συμβαίνει γιατί, οι δεξιότητες που χρησιμοποιεί το παιδί για την επίλυση προβλημάτων είναι ασυνείδητες, και κατά συνέπεια δεν μπορεί να εκτιμήσει ότι είναι αναγκαίες και για περαιτέρω καταστάσεις αφού δεν είναι οικείες σε αυτό και δεν υπάρχει άμεση επιτακτική ανάγκη ώστε η συνείδηση του να τις ανακαλέσει.

¹¹Donalson M. (2001), *Η σκέψη των παιδιών*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, σελ. 111.

2. Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ

Η εφηβεία είναι η περίοδος μετάβασης μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ζωής ως ενήλικος. Καλύπτει βασικά τα εφηβικά έτη. Βιολογικά, χαρακτηρίζεται από την αρχή της ήβης, η οποία σίγουρα αποτελεί τη μεγαλύτερη και χαρακτηριστικότερη πλευρά της εφηβείας, αλλά δεν αποτελεί παρά το βιολογικό της μέρος. Πρόκειται για μια μεγάλη αναπτυξιακή περίοδο, διάρκειας 7 ως 8 χρόνων, (αρχίζει από το 11^ο έτος και ολοκληρώνεται περίπου στο 18^ο), η οποία περιλαμβάνει τις αλλαγές που διαδραματίζονται στους τέσσερις βασικούς τομείς της ανάπτυξης: το βιολογικό, το γνωστικό, τον ψυχολογικό-συναισθηματικό και τον κοινωνικό.

Η έννοια της εφηβείας αναφέρεται σε όλες τις προαναφερόμενες αλλαγές, που εκτυλίσσονται στη χρονική περίοδο μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ενήλικης ζωής. Παρά το μεταβατικό της χαρακτήρα, η εφηβική ηλικία αποτελεί μια ξεχωριστή περίοδο ανάπτυξης, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ιδιαίτερους αναπτυξιακούς στόχους που την καθιστούν διαφορετική από άλλες αναπτυξιακές περιόδους.⁷

Η εφηβική ηλικία είναι η τελευταία φάση της ανάπτυξης, το τελευταίο στάδιο στην πορεία του ατόμου προς την ωριμότητα. Καλύπτει τη χρονική περίοδο ανάμεσα στην παιδική και στην ώριμη ηλικία και αποτελεί τη φάση της ζωής κατά την οποία πραγματοποιείται το πέρασμα του ατόμου από τον κόσμο του παιδιού, με την ανεμελιά και την εξάρτηση, στον κόσμο του ενήλικου, με την υπευθυνότητα και την αυτοδιαχείριση.

⁷ Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 232.

Το πέρασμα αυτό ασφαλώς δεν γίνεται «εν μια νυκτί», αλλά βαθμιαία, σε ένα διάστημα 7-8 ετών. Στο διάστημα αυτό, το αναπτυσσόμενο άτομο, ο έφηβος, δεν είναι πια παιδί, ούτε όμως ακόμη ενήλικος. Παρουσιάζει χαρακτηριστικά που ορισμένα θυμίζουν την παιδική ηλικία και άλλα που θυμίζουν την ώριμη ηλικία. Γι' αυτό, η εφηβική ηλικία χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεταβατική.⁸

Από την άλλη πλευρά, αρκετοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η εφηβεία δεν αποτελεί ένα ξεχωριστό αναπτυξιακό στάδιο. Διαφωνούν με την άποψη ότι στην εφηβεία το παιδί αποκτά μια νέα προσωπικότητα. Αντίθετα, πιστεύουν πως η ανάπτυξη του παιδιού σε έφηβο είναι το ίδιο σταδιακή και ανεπαίσθητη όσο και η ανάπτυξη του εφήβου σε ενήλικα. Μία σύγχυση σχετικά με τα όρια της εφηβείας είναι διάχυτη, ενώ φαίνεται σε φράσεις όπως «ενδιάμεσο στάδιο» και «ουδέτερη ζώνη μεταξύ παιδικής και εφηβικής ηλικίας».⁹

Η εφηβεία έχει θεωρηθεί ως δύσκολη περίοδος, όπως πράγματι συχνά συμβαίνει στα χρόνια αυτής της μετάβασης. Ο ιστορικός Philippe Aries¹⁰ υποστήριξε ότι η εφηβεία είναι μια σύγχρονη εφεύρεση, όπως και ότι στο Μεσαίωνα τα παιδιά αναμίχθηκαν με τους ενήλικους, μόλις θεωρήθηκαν ικανά να μείνουν χωρίς τις μητέρες ή τις παραμάνες τους. Εντούτοις, οι ιστορικοί από τότε έχουν επικρίνει τις απόψεις του Aries ως «απλοϊκές και

⁸ Παρασκευόπουλος Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, Τόμος 4, Αθήνα, σελ. 11.

⁹ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 22.

¹⁰ Aries Philippe, *Centuries of Childhood: A Social History of Family*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 231.

ανακριβείς». ¹¹

Αρκετοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι οι ορμόνες μπορούν να έχουν μια αρκετά άμεση επίδραση στην ψυχολογική λειτουργία στην εφηβεία, καθώς επίσης και οποιαδήποτε έμμεση επίδραση ως απάντηση στις φυσικές αλλαγές. Ο Steinberg¹² ανέφερε ότι η εφηβική ωρίμανση συνδέθηκε με την αυξημένη συναισθηματική απόσταση από τους γονείς, σε ένα αμερικανικό δείγμα. Φυσικά, αυτό θα μπορούσε απλώς να σηματοδοτεί μια επίδραση της χρονολογικής ηλικίας: οι μεγαλύτερης ηλικίας έφηβοι είναι ωριμότεροι και λιγότερο κοντά στους γονείς. Εντούτοις, χρησιμοποιώντας ατομικές διακυμάνσεις στην ηλικία της εμφάνισης της εφηβείας, ο Steinberg έδειξε ότι η επίδραση της εφηβικής ωρίμανσης ήταν ανεξάρτητη από τη χρονολογική ηλικία. Σε αυτή τη διαχρονική μελέτη, η εφηβεία συνδέθηκε με την εφηβική αυτονομία, τη σύγκρουση γονέων-παιδιών και τη μείωση στη στενότητα των σχέσεων.¹³

Σε τι βαθμό αυτή και άλλες μελέτες μπορούν πραγματικά να δείξουν ότι οι ορμονικές αλλαγές είναι με κάποιο τρόπο υπεύθυνες συζητείται από τον Buchanan και τους συνεργάτες του.¹⁴ Οι ίδιοι επιθεώρησαν επίσης ένα μικρό

¹¹ Hanawalt B.A. (1992), Historical descriptions and prescriptions of adolescence, *Journal of Family History*, σελ. 343.

¹² Steinberg L. , *Impact of puberty on family relations: effects of pubertal status and pubertal timing*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 238.

¹³ Steinberg L. , *Impact of puberty on family relations: effects of pubertal status and pubertal timing*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 238.

¹⁴ Buchanan C.M., Eccles J.S., Becker J.B., *Are adolescents the victims of raging hormones: evidence from activational effects of hormones on moods and behavior at adolescence*, In

αριθμό μελετών που έχουν μετρήσει τα επίπεδα των ορμονών σε σχέση με τα συμπεριφοριστικά μέτρα. Υποστηρίζουν ότι υπάρχουν δεδομένα προς στήριξη της υπόθεσης ότι τα επίπεδα ορμονών έχουν επιπτώσεις σε τέτοιες εκβάσεις όπως η κυκλοθυμικότητα και η επιθετικότητα, και ότι αυτά τα αποτελέσματα αλληλεπιδρούν με ένα σύνθετο τρόπο με τις γνωστικές αλλαγές και τις αλλαγές στην αξιολόγηση του εαυτού που εμφανίζονται ταυτόχρονα. Ολοκληρώνουν προσεκτικά, αναφέροντας μια φράση από μία επιθεώρηση 20 ετών νωρίτερα, ότι «έχουμε μόλις αρχίσει να κατανοούμε τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι ορμόνες έχουν επιπτώσεις και επηρεάζουν τα ανθρώπινα συναισθήματα και συμπεριφορές».¹⁵

Καθώς μπαίνουν στην περίοδο επίσημης λειτουργικής σκέψης (formal operational thought), οι έφηβοι επίκεινται σε γνωστικές αλλαγές: είναι όλο και περισσότερο ικανοί να σκεφτούν για αφηρημένα ζητήματα και υποθετικές καταστάσεις. Κατά συνέπεια, κάλλιστα μπορούν να σκεφτούν τον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτοί από υποθετικούς τρίτους, ενώ έχουν προβλήματα προσαρμογής στη μεταβαλλόμενη φυσική τους εμφάνιση. Ο Elkind¹⁶ διατύπωσε την άποψη ότι οι έφηβοι συχνά φαντάζονται πώς θα φαινόταν η εμφάνιση ή η συμπεριφορά τους σε ένα 'φανταστικό ακροατήριο' τρίτων – εξ ου και η συνείδηση του εαυτού τους.

Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 238.

¹⁵ Buchanan C.M., Eccles J.S., Becker J.B., *Are adolescents the victims of raging hormones: evidence from activational effects of hormones on moods and behavior at adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 238.

¹⁶ Παρασκευόπουλος Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, Τόμος 4, Αθήνα, σελ. 160-161.

Ο Elkind, επίσης, υποστήριξε ότι οι έφηβοι συχνά σκέφτονται ότι οι ενέργειές τους είναι πολύ σημαντικές στα μάτια των άλλων και συχνά δημιουργούν έναν "προσωπικό μύθο", μια φανταστική ιστορία της ζωής τους, που ίσως να περιέχει τις φαντασιώσεις της παντοδυναμίας ή της αθανασίας. Αυτές οι έννοιες του 'φανταστικού ακροατηρίου' και του 'προσωπικού μύθου' οδήγησαν τον Elkind να ισχυριστεί ότι ένα νέο είδος εγωκεντρισμού εμφανίζεται στην εφηβεία. Σε αυτόν τον 'εφηβικό εγωκεντρισμό', οι νέοι άνθρωποι είναι ανίκανοι να διαφοροποιήσουν τα συναισθήματά τους για τον εαυτό τους από τα συναισθήματα των άλλων. Ο Elkind συνέγραψε σε μία εποχή που η άποψη της 'θύελλας και πίεσης' (storm and stress) ήταν δημοφιλής (άποψη κατά την οποία η εφηβεία είναι μία περίοδος της ζωής που ανεξαιρέτως περιλαμβάνει συγκρούσεις και πιέσεις), ενώ η εμπειρική έρευνα για τις έννοιές του έχει παραγάγει μάλλον ανάμικτα αποτελέσματα.¹⁷

Τα αγόρια που ωριμάζουν πρώιμα τείνουν να έχουν ένα κοινωνικό πλεονέκτημα, δεδομένου ότι το τίναγμα ανάπτυξής τους ευνοεί τη δύναμη και την αθλητική επιτυχία, συνήθως ιδιαίτερα στις ομάδες των αγοριών. Ένα αγόρι που έχει καθυστερημένη έναρξη εφηβείας μπορεί να αισθανθεί λιγότερο βέβαιο κοινωνικά και να εκτιμηθεί ως λιγότερο ώριμο, ελκυστικό ή δημοφιλές.¹⁸

Μια διαχρονική μελέτη στη Σουηδία, που μελέτησε κορίτσια πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εφηβεία τους, βρήκε μια πιο σύνθετη εικόνα.¹⁹ Τα

¹⁷ Παρασκευόπουλος Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, Τόμος 4, Αθήνα, σελ. 161.

¹⁸ Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 239.

¹⁹ Magnusson D., Stattin H., Allen V.L., *Biological maturation and social development: a*

δεδομένα όσον αφορά σε 466 κορίτσια λήφθηκαν πριν από την εφηβεία, στην εφηβεία (14 έτη) και μετέπειτα (25 έτη). Στα 14 έτη ήταν σαφές ότι τα κορίτσια που είχαν φθάσει στην εφηβεία νωρίς (πριν από τα 11 έτη) ήταν πιθανότερο να επιδίδονται σε κατανάλωση οινοπνεύματος, κάπνισμα χασίς, φυγοπονία και σε μη-συμμόρφωση με τους γενικούς κοινωνικούς κανόνες από ότι τα κορίτσια που ωρίμασαν εγκαίρως ή αργά. Εντούτοις, αυτό βρέθηκε να συμβαίνει επειδή αυτά τα κορίτσια ήταν πιθανότερο να κάνουν παρέα με μεγαλύτερες ηλικιακά παρέες νέων, που ήταν πιθανότερο να συμμετέχουν σε αυτές τις δραστηριότητες.

Σε σημαντικό βαθμό, η έννοια της εφηβείας έχει να κάνει με την ψυχολογική ανάπτυξη του ατόμου. Ένας από τους πιο σημαντικούς, αν όχι ο πιο σημαντικός, στόχος της εφηβείας, είναι η ανάγκη διαμόρφωσης της προσωπικής ταυτότητας από το άτομο, ή αλλιώς η επίτευξη να γίνει ένας ξεχωριστός και ώριμος άνθρωπος.²⁰

Η ανάπτυξη της ταυτότητας του εγώ σχετίζεται με το χαρακτήρα ή την προσωπικότητά και θεωρείται απαραίτητη προκειμένου το άτομο να δημιουργήσει αληθινές και βαθιές διαπροσωπικές σχέσεις. Ο έφηβος αποκτά σταδιακά την αυτεπίγνωση – τη συνειδητή εικόνα του εαυτού του. Οι σωματικές και οι νοητικές αλλαγές που του συμβαίνουν ωριμάζουν το παιδί και το κάνουν έφηβο. Η εφηβεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «μια περίοδος αυξημένης αυτεπίγνωσης και έντονης αναζήτησης μιας συνεκτικής,

longitudinal study of some adjustment processes from mid-adolescence to adulthood, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 239.

²⁰ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*, *Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 23-24.

συμπαγούς προσωπικής ταυτότητας».²¹ Όταν υπάρχει σοβαρή διαφορά ανάμεσα στην ιδέα του εφήβου για τον εαυτό του και στην ιδέα που έχει για τον ιδανικό εαυτό του, μπορεί να δημιουργηθεί άγχος και υπερευαισθησία.²²

Η αντίληψη των εφήβων για το πώς γίνονται αποδεκτοί από συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων ή από σημαντικά για αυτούς πρόσωπα, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικής τους ταυτότητας. Οι έφηβοι βλέπουν τον εαυτό τους σύμφωνα με το πώς τους βλέπουν οι άλλοι, αλλά και το πώς πιστεύουν οι ίδιοι ότι τους βλέπουν οι άλλοι, που μπορεί βεβαίως να αποτελεί πλασματική εικόνα. Όλοι οι άνθρωποι που διαθέτουν κάποια εικόνα του εαυτού τους, νοιώθουν την ανάγκη να σκέφτονται για τον εαυτό τους με τρόπο θετικό.²³ Οι γονείς και οι δάσκαλοι διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στο βαθμό της αυτοεκτίμησης του εφήβου. Οι απειλές της αυτοεκτίμησης στρέφονται εναντίον της ίδιας της ύπαρξης του ατόμου. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι οι έφηβοι από νωρίτερα στη ζωή τους υιοθετούν πολύπλοκους τρόπους αντιμετώπισης αυτών των απειλών, που ονομάζονται μηχανισμοί άμυνας του Εγώ.²⁴

Οι μηχανισμοί άμυνας αυξάνουν το αίσθημα της προσωπικής αξίας και παίζουν εξέχοντα ρόλο στην αποφυγή του άγχους και στη διατήρηση της ακεραιότητας του εγώ πράγματα τα οποία ενθαρρύνουν τη χρήση τους. Αυτοί

²¹ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 24.

²² Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 34.

²³ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 40.

²⁴ Φρόνιτ Άννα (1978), *Το Εγώ και οι Μηχανισμοί Άμυνας*, μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, σελ. 137-176.

οι μηχανισμοί λειτουργούν συνήθως ασυνείδητα. Όταν όμως εφαρμόζονται εκεί που δεν πρέπει ή χρησιμοποιούνται υπερβολικά συχνά και με μεγάλη ένταση, γίνονται παθολογικές μορφές προσαρμογής. Άλλωστε, οι μηχανισμοί άμυνας συνεπάγονται έναν ορισμένο βαθμό αυταπάτης και διαστρέβλωσης της πραγματικότητας.²⁵

Μερικοί μηχανισμοί άμυνας είναι:

- η συναισθηματική απομόνωση (το άτομο κλείνεται στον εαυτό του, μειώνοντας τις απαιτήσεις του ή διατηρώντας τον εαυτό του συναισθηματικά απόμακρο),
- η φυγή (ή η άρνηση της πραγματικότητας),
- η ονειροπόληση (συχνά παρουσιαζόμενη τακτική 'εξωραϊσμού' της δυσάρεστης ή αγχώδους πραγματικότητας),
- η εκλογίκευση (ή η ορθολογική επινόηση και δικαιολόγηση ειδήλλως των μη-αποδεκτών σε συνειδητό επίπεδο παρορμήσεων, αναγκών και συναισθημάτων),
- η προβολή (εσωτερικά και ελαχίστως συνειδητά συναισθήματα αποδίδονται αδικαιολόγητα σε τρίτους, προς αποφυγή των εσωτερικών συγκρούσεων)
- η μετάθεση (ή η μετατόπιση των αισθημάτων ή των ενεργειών που στόχευαν προς ένα άτομο, σε κάποιο άλλο άτομο ή αντικείμενο).²⁶

²⁵ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 41.

²⁶ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 41-43.

Σύμφωνα με τον Douvan,²⁷ η ανάπτυξη της ταυτότητας ρόλου φύλου είναι η δυσκολότερη για τα εφηβικά κορίτσια στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες. Αυτό συμβαίνει επειδή τα σχολεία ενθαρρύνουν τα κορίτσια (όπως τα αγόρια) να είναι ανεξάρτητα, ανταγωνιστικά και επιτυχημένα, αλλά κατά την αποχώρηση από το σχολείο αυτά τα γνωρίσματα δεν εκτιμούνται για τα κορίτσια όπως για τα αγόρια.²⁸

Οι νέες γυναίκες αναμένονται συμβατικά να μην είναι δυναμικές και να αποποιούνται την οικονομική τους ανεξαρτησία και να υιοθετήσουν έναν οικογενειακό και μητρικό ρόλο στο γάμο. Αυτό το συμπέρασμα ήταν κατά ένα μεγάλο μέρος βασισμένο σε μια εκτενή μελέτη συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκε κατά τη δεκαετία του '50.²⁹ Αυτή η μελέτη έχει επικριθεί, εντούτοις, για την προκατάληψη με την οποία πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις.³⁰

²⁷ Douvan E., *Sex role learning*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 247.

²⁸ Hogg Michael, Vaughan M. Graham (1995), *Social Psychology: an Introduction*, Prentice Hall-Harvester Wheatsheaf, σελ. 284.

²⁹ Douvan E., Adelson J., *The adolescent experience*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 247.

³⁰ Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 247.

3. ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, οι διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις της εφηβείας δεν αναιρούν απαραίτητα η μία την άλλη. Οι μεγάλοι στόχοι, που θέτουν οι έφηβοι στους εαυτούς τους, ταυτόχρονα τους δημιουργούνε και προβλήματα. Οι συνήθειες αντιδράσεις των εφήβων στα σπουδαιότερα γεγονότα της μετάβασης από την παιδική στην ενήλικη ζωή, αναπτύχθηκαν σε μορφή σταδίων από τον Barrie Hopson και είναι οι ακόλουθες.³¹

1. Ακινητοποίηση: Ο νέος ή η νέα νιώθει να 'πνίγεται', ανίκανος/η να προγραμματίσει και να καταλάβει.
2. Ελαχιστοποίηση: Ο νέος ή η νέα προσπαθούν να εκμηδενίσουν τις αλλαγές που συμβαίνουν στην εφηβεία, όπως για παράδειγμα τα σπυράκια της ακμής.
3. Κατάθλιψη: Κάθε άλλο παρά σπάνιο φαινόμενο στην εφηβεία. Οι σωματικές και ορμονικές αλλαγές αποτελούν μια ριζική μεταβολή για τον έφηβο και μπορεί να δημιουργηθεί έντονο αίσθημα στεναχώριας και αναταραχής.
4. Αποδέσμευση: Σε αυτό το στάδιο έρχεται η αποδοχή της

³¹ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 84-85.

πραγματικότητας ως έχει, η αποδέσμευση από το παρελθόν, όταν ως παιδί λάμβανε τη φροντίδα και την προστασία των γονέων και η παύση της παιδικής ανευθυνότητας.

5. Πειραματισμός: Η αποδέσμευση οδηγεί στην έναρξη της 'δοκιμής' του εαυτού όσον αφορά στις νέες συνθήκες ή δεδομένα, με νέες συμπεριφορές, και ασυνήθιστους τρόπους ζωής. Αυτή η περίοδος ενδέχεται να αποδειχτεί ιδιαίτερα αντιπαραθετική.

6. Αναζήτηση νοήματος: Το απόγειο της ενεργητικότητας και των πειραματισμών, ακολουθεί μια πιο σταδιακή αναζήτηση νοήματος και κατανόησης των νέων συνθηκών και γιατί αυτές τελικά είναι ως έχουν (κι όχι όπως ο νέος ή η νέα νόμιζε πρωτύτερα).

7. Εσωτερίκευση: Οι νέες αντιλήψεις για το νόημα και τη σημασία εσωτερικεύονται, γίνονται μέρος του εαυτού του νέου ή της νέας και αποκτούν σταθερή θέση στη συμπεριφορά.

Η κατάθλιψη συνοδεύεται συχνά από μια τάση για αυτοκτονία, που με τη σειρά της προέρχεται συνήθως από συναισθηματικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς εν μέσω σωματικής ή/και κοινωνικής πίεσης. Κατά την εφηβεία, τα ποσοστά των αυτοκτονιών αυξάνονται χαρακτηριστικά,³² ενώ οι απόπειρες αυτοκτονίας γνωρίζουν το ζενίθ τους κατά τα τελευταία χρόνια της εφηβείας – ωστόσο, ο λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό δεν είναι γνωστός. Πάντως, οι απόπειρες αυτοκτονίας των εφήβων κοριτσιών είναι πολύ περισσότερες από εκείνες των αγοριών.

³² Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 90-93.

Η αυτοκτονία μάλλον δε σχετίζεται με την κατάχρηση ναρκωτικών, αλλά ίσως να σχετίζεται με την αυξημένη χρήση αλκοόλ και πιθανότατα με την αύξηση των διαζυγίων, την ανεργία και την εγκληματικότητα. Κάποιοι έφηβοι ίσως να παίρνουν ναρκωτικά επειδή στην παιδική τους ηλικία δεν κατάφεραν να αρχίσουν να γίνονται αυτόνομοι από τους γονείς τους.³³ Καθώς απείχαν από κάποια πραγματική σχέση μαζί τους, παρέμειναν με τους 'φίλους' που επέδρασαν επάνω τους έναντι των γονέων. Καμιά φορά εκείνο που σπρώχνει τους εφήβους στα ναρκωτικά είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος για τις δραστηριότητές τους. Σε τέτοια περίπτωση, οι συζητήσεις με τους γονείς ή τους κηδεμόνες μπορεί να αποδειχτούν ιδιαίτερα ωφέλιμες.

Η παραβατική συμπεριφορά των εφήβων, όπως ο βανδαλισμός και οι μικροκλοπές, είναι σχετικά συχνή. Τις περισσότερες φορές, αυτές οι συμπεριφορές παύουν από μόνες τους να υπάρχουν. Εντούτοις, ένας μικρός αριθμός από εφήβους παραβιάζουν τακτικά το νόμο. Η παραβατική συμπεριφορά εμφανίζεται συχνά στην εφηβεία.³⁴

Σε γενικές γραμμές, οι έφηβοι απομακρύνονται από τους γονείς τους και καταφεύγουν σε άλλους εφήβους και όχι στους γονείς για συμβουλές και υποστήριξη.³⁵ Η σχέση με τη μητέρα μάλιστα αλλάζει περισσότερο από ότι η σχέση με τον πατέρα.³⁶ Ο λόγος για αυτό ίσως να είναι το εκλαμβανόμενο από

³³ Ντόλτο Φ., Ντόλτο-Τόλις Κ. (2004), *Έφηβοι: Προβλήματα και Ανησυχίες*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, σελ. 109-112.

³⁴ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.78.

³⁵ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.78.

³⁶ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.78.

τον έφηβο ως λιγότερο – συγκριτικά με τον πατέρα – κύρος που εκείνη συνήθως έχει και ο έφηβος διακηρύσσει την ανεξαρτησία του στη μητέρα, από την οποία θα δεχθεί λιγότερες επικρίσεις ή αμφισβητήσεις. Από την άλλη πλευρά, οι συναισθηματικές σχέσεις με τη μητέρα είναι συνήθως στενότερες – και κατά συνέπεια η απόκτηση ανεξαρτησίας από εκείνη είναι δυσκολότερη.

Ενώ εκ πρώτης όψεως οι έφηβοι δείχνουν να έχουν αναπτύξει μια ολότελα δική τους κουλτούρα, ωστόσο συνεντεύξεις με έφηβους και δεδομένα από ερωτηματολόγια συνιστούν σημαντική σχέση μεταξύ των αξιών των εφήβων και των γονιών. Όταν αναλύθηκαν ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από 1.000 και πλέον εφήβους και τις μητέρες τους, βρέθηκε³⁷ ότι οι περισσότεροι έφηβοι δηλώνουν πως σέβονται τους γονείς τους.

Η βασική τακτική αντιμετώπισης των διαφωνιών δηλώθηκε ότι είναι ο διάλογος και όχι οι συγκρούσεις ή η απόρριψη. Το 60% των ερωτηθέντων υποστήριξαν ότι ένιωθαν «πάρα πολύ» ή «αρκετά» κοντά τους γονείς τους, ενώ μόλις το 11% δήλωσε το αντίθετο. Επίσης, το 60% είπαν ότι θα ήθελαν να έμοιαζαν με τους γονείς τους, εν μέρει ή καθολικά. Με αυτό το εύρημα ευθυγραμμίζονται κι άλλες έρευνες.³⁸

Ακόμα, οι έφηβοι φαίνεται να συζητούν διαφορετικά θέματα με τον

³⁷ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.80.

³⁸ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.81.

πατέρα από ότι με τη μητέρα τους.³⁹ Για παράδειγμα, με τη μητέρα συζητούν προσωπικά ζητήματα και αναζητούν πρακτικές συμβουλές. Γενικά, η σχέση του εφήβου με τη μητέρα του μοιάζει να είναι κατά πολύ στενότερη από ό,τι η σχέση με τον πατέρα.⁴⁰

Επίσης, οι έφηβοι συνεχίζουν να περνούν αρκετό χρόνο με τους γονείς τους, όπως και με τους συνομηλικούς τους, αλλά οι διαφορές μεταξύ των δύο αυτών συναναστροφών είναι τόσο τρανταχτές, ώστε ο Montemayor τις αποκάλεσε «αντίθετους κοινωνικούς κόσμους».⁴¹ Επίσης, σε μία μετα-ανάλυση σχετικών ερευνών⁴² βρέθηκε ότι οι συγκρούσεις γονέων-εφήβων βρίσκονται στο μέγιστο στα μέσο - εφηβικά χρόνια.

Καθώς οι έφηβοι ανεξαρτητοποιούνται από τους γονείς τους, μπορούν να ξοδέψουν περισσότερο χρόνο με τους συνομηλικούς και να στραφούν σε αυτούς περισσότερο για κοινωνική υποστήριξη και ταυτότητα. Επίσης, η συμμόρφωση με τους συνομηλικούς, ειδικά σε αντικοινωνικές καταστάσεις, αυξάνεται μέχρι την αρχή της εφηβείας προτού ξανά μειωθεί. Οι ανησυχίες των εφήβων για τις φιλίες τους με συνομηλικούς οξύνονται επίσης σε αυτήν

³⁹ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.94.

⁴⁰ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.94.

⁴¹ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.81.

⁴² Laursen B., Collins W.A., *Interpersonal conflict during adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 256-257.

την ηλικία, σύμφωνα με μια μελέτη.⁴³ Ο Coleman ζήτησε από εφήβους να ολοκληρώσουν ατελείς προτάσεις για τις φίλιες τους σε μικρές ομάδες και ανέλυσε τα αποτελέσματα για το συναισθηματικό περιεχόμενό τους. Τα θέματα της ανησυχίας και ο φόβος της απόρριψης από τους φίλους αυξήθηκαν από τα 11 στα 13 έτη και έπειτα στα 15 έτη, αλλά μειώθηκαν μέχρι τα 17 έτη (επίδραση που είναι ισχυρότερη για τα κορίτσια από ό,τι για τα αγόρια).

Όταν τα παιδιά εισέρχονται στην εφηβεία, οι σχέσεις τους με τους συνομηλίκους διέπονται από έντονη αναδιοργάνωση. Έχουν εντοπιστεί τέσσερις βασικές διαφοροποιήσεις στη ζωή των εφήβων που ζουν σε ανεπτυγμένες κοινωνίες.⁴⁴

1. Η συναναστροφή με τους συνομηλίκους καταλαμβάνει ακόμη πιο πολύ χρόνο απ' όσο στη μέση παιδική ηλικία. Εκτός από το σχολείο, οι μαθητές του Γυμνασίου - Λυκείου περνούν διπλάσιο χρόνο με τους συνομηλίκους τους, σε σύγκριση με το χρόνο που αφιερώνουν στους γονείς ή σε άλλους ενήλικες.

2. Οι ομάδες εφήβων συνομηλίκων υπόκεινται σε λιγότερη γονική καθοδήγηση ή έλεγχο. Αποκτούν παρέες σε διαφορετικές από την περιοχή όπου διαμένουν γειτονιές, πιστεύοντας ότι έτσι οι γονείς δεν θα επιβλέπουν τις πράξεις τους.

⁴³ Coleman J.C., *The nature of adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London, σελ. 255.

⁴⁴ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ. 56.

3. Καθώς οι έφηβοι απομακρύνονται όλο και περισσότερο από τους ενήλικες, αναζητούν άτομα του αντίθετου φύλου. Αυτό το ενδιαφέρον για το άλλο φύλο γενικά θεωρείται ότι είναι ο κύριος λόγος της οργάνωσης ομάδων- συνομηλίκων στην εφηβεία.

4. Τα μέλη αυτών των ομάδων πολλαπλασιάζονται καθώς και οι φιλίες αποκτούν μεγαλύτερη ένταση.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, έχει βρεθεί ότι οι έφηβοι περνούν κατά μέσο όρο 22 ώρες την εβδομάδα με τους συνομηλίκους τους,⁴⁵ αναφέροντας πως περνάνε περισσότερο χρόνο με φίλους παρά με την οικογένεια ή μόνοι τους. Οι ίδιοι αναφέρουν ότι περνάνε καλύτερα με τους φίλους τους παρά με οποιονδήποτε άλλο.⁴⁶

Οι στενοί ή 'κολλητοί' φίλοι στην εφηβεία τείνουν να μοιάζουν μεταξύ τους και αυτό φαίνεται πως διατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της εφηβείας.⁴⁷ Οι έφηβοι επιλέγουν φίλους με τους οποίους μοιράζονται ενδιαφέροντα, αξίες, πεποιθήσεις και συμπεριφορές.⁴⁸ Η αφοσίωση και η οικειότητα αποτελούν τα σημαντικότερα κριτήρια της φιλίας στην εφηβεία, ειδικά για τα κορίτσια. Είναι στις προσωπικές, εκμυστηρευτικές συζητήσεις

⁴⁵ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.57.

⁴⁶ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.57.

⁴⁷ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.58.

⁴⁸ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.57.

μεταξύ τους που οι έφηβοι προσδιορίζουν τους εαυτούς τους και εξερευνούν την ταυτότητά τους. Τα αγόρια περιμένουν άλλα πράγματα από τους φίλους τους από ότι τα κορίτσια. Ενώ τα πρώτα αναζητούν υποστήριξη όταν διαξιφίζονται με την εξουσία, τα τελευταία ψάχνουν για φίλες στις οποίες μπορούν να εμπιστευθούν τα προβλήματα και τα συναισθήματά τους.

Οι σχέσεις των εφήβων με τους συνομηλικούς τους έχουν μεγάλη σημασία, επειδή δίνουν τη δυνατότητα στον έφηβο να 'εκπαιδεύσει' τον εαυτό του στη διαπροσωπική αλληλεπίδραση, στον έλεγχο της κοινωνικής συμπεριφοράς και στη δημιουργία ενδιαφερόντων. Επίσης, η εμπιστοσύνη και το συναίσθημα του μοναδικού της σχέσης καθιστούν τη σύναψη φιλιών ιδιαίτερα σημαντική. Χωρίς φίλους ή φίλες, ο έφηβος βλέπει τον κόσμο ως ένα «κρύο, αφιλόξενο μέρος για να ζει κανείς».⁴⁹ Για τη δημιουργία φιλιών, απαιτείται κάποιος βαθμός αυτοεκτίμησης, αυτογνωσίας και κοινωνικής ευαισθησίας. Οι νέοι που δεν έχουν προβλήματα αποδοχής από τους συνομηλικούς τους εκδηλώνουν ευαισθησία, ανταπόκριση και μεγαλοψυχία, νιώθουν σιγουριά στις κοινωνικές τους σχέσεις, βλέπουν τα πράγματα από την πλευρά των άλλων, είναι καλοί στη λύση καθημερινών διλημάτων των διαπροσωπικών σχέσεων, κάνουν τους άλλους να νοιώθουν ότι είναι αποδεκτοί και υπολογίσιμοι, και παρουσιάζουν ενσυναίσθηση. Η ενσυναίσθηση ορίζεται ως η ικανότητα του εφήβου να τροποποιεί τη συμπεριφορά του ανάλογα με τα (συχνά αρνητικά) συναισθήματα που δημιουργεί ή μπορεί να δημιουργήσει στους άλλους.

⁴⁹ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 71-78.

Υπάρχει ωστόσο έκδηλη η ανησυχία ότι ενδεχομένως δεν είναι καλό οι έφηβοι να περνάνε πάρα πολύ χρόνο με τους συνομηλικούς τους χωρίς την επίβλεψη των ενηλίκων. Η πίεση των συνομηλικών δεν είναι πάντως βέβαιο ότι κάνει τους εφήβους να παρουσιάσουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Οι έφηβοι επηρεάζουν όσο και επηρεάζονται από τους φίλους τους, αλλά όταν η συμπεριφορά ενός έφηβου δεν είναι αποδεκτή από τους συνομηλικούς του, η σχέση της φιλίας τείνει να χαλαρώνει.⁵⁰ Συνεπώς, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί το μέγεθος της επιρροής που ασκούν οι συνομήλικοι στη συμπεριφορά των εφήβων. Σε μεγάλο βαθμό, η εφηβεία είναι «ένας δρόμος που ενώνει την παιδική ηλικία με τη ζωή του ενήλικου και όπου οδεύοντας ο έφηβος θα προσλάβει τελικά, παρά τις λοξοδρομήσεις και τα αδιέξοδα, μια γνώριμη, αναγνωρίσιμη μορφή».⁵¹

⁵⁰ Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, σελ.65.

⁵¹ Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 22.

4. ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Οι αλλαγές που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας προκαλούν συχνά σύγχυση, τόσο στους εφήβους όσο και στους γονείς τους. Με την έναρξη της εφηβείας, στην ηλικία των δέκα με δώδεκα για τα κορίτσια και δώδεκα με δεκατριών για τα αγόρια, παρατηρείται ταχεία σωματική αύξηση. Παράλληλα, ο τρόπος σκέψης του εφήβου αρχίζει να αλλάζει προς τον τρόπο σκέψης του ενηλίκου. Βαθμιαία οι έφηβοι αναπτύσσουν την ικανότητα να συγκρίνουν, να λαμβάνουν αποφάσεις βασισμένοι στην πραγματικότητα και να εκτιμούν τις συνέπειες. Παρατηρούν επίσης πώς συμπεριφέρονται μεγαλύτεροι νέοι και ποιές συμπεριφορές φαίνεται να γίνονται αποδεκτές από τους ενηλίκους και την κοινωνία⁵².

Υπάρχουν διάφορες προκλήσεις που οι γονείς των εφήβων μπορούν να αναμένουν⁵³:

- 1) **Αλλαγές:** όταν ένα παιδί μπαίνει στην εφηβεία τα πράγματα μπορεί να αλλάξουν. Για κάποιους γονείς, ο έφηβος είναι σαν ξένος που έχει έρθει να μείνει μαζί τους και επομένως μια νέα σχέση πρέπει να οικοδομηθεί.
- 2) **Δοκιμασίες:** οι έφηβοι έχουν την ισχυρή τάση για ανεξαρτησία, συνήθως ο ένας ή και οι δύο γονείς δεν εγκρίνουν αυτή την αναζήτηση της ελευθερίας. Όμως ακόμα και όταν τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι πολλές από τις ιδέες ή τις απαιτήσεις τους δεν γίνονται αποδεκτές,

⁵² Conger, J. J. (1976), *Adolescence: The Winds of Change*. New York: Harper & Row.

⁵³ Lynd, H. (1966), *On Shame and the Search for Identity*. New York: Science Editions.

αισθάνονται την ανάγκη να δοκιμάσουν τους γονείς τους, για να προσδιορίσουν τα όρια που τους θέτουν. Πολλοί έφηβοι αμφισβητούν τις πεποιθήσεις των γονιών τους για το σεξ, το ποτό, τους τρόπους συμπεριφοράς ή το χρήμα.

- 3) **Απόρριψη:** ακόμα και όταν δεν συμβαίνουν μεγάλες συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια, οι περισσότεροι έφηβοι απορρίπτουν τον ένα ή και τους δύο γονείς για κάποιο χρονικό διάστημα. Τα παιδιά στην εφηβική ηλικία συχνά έχουν ανάγκη να διαπιστώσουν αν μπορούν να λειτουργήσουν μόνο τους, χωρίς την καθοδήγηση των γονέων.
- 4) **Οι γονείς πρέπει να είναι διαλλακτικοί:** οι γονείς πρέπει να είναι διαλλακτικοί και να επιτρέπουν στο παιδί να δοκιμάζει, να εξερευνά και να επικοινωνεί μέσα στα όρια.
- 5) **Οι γονείς πρέπει να αφιερώνουν χρόνο για να ακούν προσεκτικά τα παιδιά τους:** τόσο οι γονείς όσο και ο έφηβος πρέπει να είναι διατεθειμένοι να αναβάλετε άλλες δραστηριότητες, προκειμένου να γίνει μια σοβαρή και ειλικρινή κουβέντα. Στην περίπτωση που οι έφηβοι θέλουν να μοιραστούν μαζί με τους γονείς τους τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς, πρέπει οπωσδήποτε οι γονείς να αφιερώσουν χρόνο.⁵⁴

Η σταθερότητα σε μια οικογένεια μπορεί να κλονιστεί όταν ο νεαρός έφηβος αρχίζει να αποζητά την ανεξαρτησία, να αμφισβητεί τις αξίες των γονιών και να επηρεάζεται ολοένα και πιο πολύ από τις απόψεις των

⁵⁴ Lynd, H. (1966), *On Shame and the Search for Identity*. New York: Science Editions.

συνομηλίκων του. Η σχέση του εφήβου με τα μέλη της οικογένειας αλλάζει, όχι μόνο σε σχέση με τους γονείς, αλλά και με τα αδέρφια του, ιδιαίτερα όταν προσπαθεί να αναλάβει το ρόλο του γονέα απέναντί τους. Οι γονείς πρέπει να συμπεριφέρονται στο παιδί τους ανάλογα με το γνωστικό του επίπεδο και όχι ανάλογα με τη φυσική του εμφάνιση⁵⁵.

Η αγάπη στην οικογένεια δέχεται διαρκώς προκλήσεις, καθώς το παιδί μεγαλώνει. Ο έφηβος μπορεί να συμπεριφέρεται συχνά με ανάρμοστο τρόπο, που μπορεί να εξοργίζει τους γονείς ή να τους προξενεί θλίψη και ντροπή απέναντι στα άλλα μέλη της οικογένειας. Τα παιδιά αντεπεξέρχονται και στα πιο δύσκολα μονοπάτια, αν νιώθουν την αγάπη των γονιών τους. Αντίθετα, οι πιο εξαγριωμένοι νέοι είναι αυτοί που αισθάνονται εγκαταλελειμμένοι από τη μητέρα ή τον πατέρα τους

Πειθαρχία είναι η εκπαίδευση που καλλιεργεί τον αυτοέλεγχο, τον αυτοσεβασμό, τον αλληλοσεβασμό και τη συμμόρφωση προς ορισμένες αρχές, όταν αυτό είναι απαραίτητο. Η πειθαρχία και η επιβράβευση σε μια οικογένεια μπορεί να μην λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο για κάποια άλλη. Κάθε οικογένεια είναι διαφορετική. Οι έφηβοι περνούν από διάφορα στάδια ανάπτυξης, για αυτό το λόγο οι μεταβολές στη συμπεριφορά τους πρέπει να συνοδεύονται και από ανάλογες προσαρμογές των μεθόδων πειθαρχίας⁵⁶. Οι παιδίατροι θεωρούν ότι η 'πρώτη εφηβική ηλικία' εκτείνεται από τα δέκα ή έντεκα χρόνια περίπου μέχρι τα δεκατέσσερα για τα κορίτσια και από τα

⁵⁵ Spence, J. (1978). *Masculinity and Femininity: Their Psychological Dimensions, Correlates, and Antecedents*. Austin & London: University of Texas Press.

⁵⁶ Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

δώδεκα μέχρι τα δεκαπέντε για τα αγόρια. Η 'μέση εφηβική ηλικία' αναφέρεται στα επόμενα δύο χρόνια και η 'τελική φάση της εφηβείας' από το τέλος της προηγούμενης μέχρι την ενηλικίωση.

Τα παιδιά στην πρώτη εφηβική ηλικία παλεύουν για ελευθερία, δοκιμάζουν τα όρια τους και απορρίπτουν τις αξίες των γονιών τους. Οι νέοι αυτοί είναι συνήθως ακατάστατοι, δεν τηρούν βασικούς κανόνες υγιεινής, δεν φέρνουν εις πέρας δουλειές που τους έχουν ανατεθεί από τους γονείς, πειράζουν διαρκώς τα μικρότερα αδέρφια τους και δείχνουν έκπληκτοι όταν τους ασκείται κριτική. Σε αυτή την ηλικία οι γονείς οφείλουν να θέτουν όρια και κανόνες. Τα παιδιά στην μέση εφηβική ηλικία είναι κάπως πιο ώριμα. Αρχίζουν να εξοικειώνονται με τον εαυτό τους, γίνονται αποδεκτά από ομάδες συνομηλίκων που προτιμούν και έτσι εστιάζουν μεγάλο μέρος της προσοχής τους εκτός σπιτιού. Το αποτέλεσμα είναι να επανέρχεται η γαλήνη μέσα στην οικογένεια και οι σχέσεις να γίνονται ευκολότερες.

Στην τελική φάση της εφηβείας τα παιδιά είναι πολύ περισσότερο συγκροτημένα. Σχεδιάζουν το μέλλον τους και διευκολύνουν συχνά τη λειτουργία της οικογένειας. Η γαλήνη και η αναταραχή έρχονται και φεύγουν κατά καιρούς σε όλα τα στάδια. Στην εφηβεία η αντίσταση ενισχύεται ή αντικαθίσταται από μια ολοκληρωτική επανάσταση. Χρόνια μετά, όταν το παιδί ενηλικιωθεί και αποκτήσει δική του οικογένεια, διακινδυνεύει τη συμπεριφορά των γονιών του⁵⁷.

⁵⁷ Spence, J. (1978). *Masculinity and Femininity: Their Psychological Dimensions, Correlates, and Antecedents*. Austin & London: University of Texas Press.

Οι έφηβοι έχουν τη φήμη ότι είναι απείθαρχοι και επαναστάτες, και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι θέλουν να σχηματίσουν δικές τους απόψεις και να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους. Δεν είναι πια διατεθειμένοι να υποταχθούν αναντίρρητα στους γονείς τους. Απαιτούν το δικαίωμα να έχουν τη δική τους κρίση και κυρίως να κάνουν δικές τους επιλογές, να διαλέγουν τα ρούχα τους, τους φίλους τους και τις διασκεδάσεις τους. Και θυμώνουν όταν οι μεγάλοι θέλουν να τους υπαγορεύσουν ποιους φίλους, ποια ρούχα ή ποιες διασκεδάσεις θα έπρεπε να έχουν⁵⁸.

Η φύση της σχέσης του εφήβου με τους γονείς του έχει θεμελιακή σημασία. Ο έφηβος προσπαθεί να μεγαλώσει. Ο ρόλος του γονιού είναι να τον βοηθήσει να μεγαλώσει και όχι να προσπαθεί να τον καθυστερήσει. Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς πρέπει να αφήνουν το παιδί ελεύθερο να κάνει τα πράγματα όπως τα θέλει αυτό και να το βοηθούν μόνο σε κατάλληλες στιγμές. Η άσκηση στην πειθαρχία θα πρέπει να γίνεται πολύ πριν φτάσει το παιδί στην εφηβεία και να έχει εδραιωθεί, είναι περιττό να προσπαθεί ο γονιός να επιβάλλει την πειθαρχία στην εφηβεία. Η επιρροή που μπορεί να ασκήσει ένας γονιός πάνω στον έφηβο εξαρτάται απόλυτα από την προηγούμενη σχέση τους⁵⁹. Όσο ανεξάρτητος και αν είναι ο έφηβος θέλει πάντα να ενδιαφέρονται οι γονείς του για αυτόν και για τις πράξεις του. Η βεβαιότητα του παιδιού ότι κάποιος το πιστεύει είναι ένα από τα σπουδαιότερα προωθητικά στο δύσκολο αγώνα του, ακόμα και στην κορύφωση της αποτυχίας του.

⁵⁸ Stone, L. J. & Church, J. (1968). *Childhood and Adolescence: A Psychology of the Growing Person*. New York: Random House.

⁵⁹ Stone, L. J. & Church, J. (1968). *Childhood and Adolescence: A Psychology of the Growing Person*. New York: Random House.

Οι θεαματικές εξελίξεις της φυσικής ανάπτυξης των εφήβων συνοδεύονται από εντυπωσιακές προόδους στις νοητικές ικανότητες. Το μέσο δεκατετράχρονο παιδί μπορεί να καταπιάνεται εύκολα και αποτελεσματικά με προβλήματα νοημοσύνης, που ένα παιδί δέκα χρόνων θα έβρισκε πάρα πολύ δύσκολα⁶⁰. Η γενική νοητική ικανότητα αυξάνει ραγδαία από την παιδική ηλικία ως την εφηβεία και ο ρυθμός επιβραδύνεται αισθητά στην ενήλικη ζωή. Τα χρόνια ανάμεσα στην ήβη και την ενηλικίωση είναι πολύ σημαντικά για την εξέλιξη της νοημοσύνης ή της νόησης του ανθρώπου⁶¹.

Οι ικανότητες που αντιπροσωπεύουν την βιολογική ικανότητα, όπως ταχύτητα αντίληψης, αναλυτική σκέψη και νοητική ευελιξία, αναπτύσσονται πιο γρήγορα στην παιδική και εφηβική ηλικία και παρακμάζουν πιο νωρίς και πιο γρήγορα στην ενήλικη περίοδο, από ότι οι ικανότητες που επηρεάζονται από την πείρα, όπως η ευχέρεια λόγου. Η νοητική ανάπτυξη του εφήβου αντικατοπτρίζεται ακόμα και στη στάση του για τον εαυτό του και στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, που θα είναι πολύ εμφανή σε αυτή την περίοδο. Πολλοί έφηβοι, σε αυτό το στάδιο, γίνονται πιο εσωστρεφείς και αναλυτικοί.

Οι έφηβοι συχνά μοιάζουν εγωκεντρικοί στη σκέψη και τη συμπεριφορά τους. Σε αυτό το στάδιο αντιλαμβάνονται ότι και άλλοι άνθρωποι είναι ικανοί για νοητικές διεργασίες ίδιες με τις δικές τους. Όμως στην αρχή δεν μπορούν να διαφοροποιήσουν καθαρά το περιεχόμενο των

⁶⁰ Flavell, J. H. (1963). *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York: Van Nostrand.

⁶¹ Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford, California: Stanford University Press.

δικών τους σκέψεων από αυτό των άλλων. Σαν συνέπεια μπορεί να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι όπως και εκείνους τους απασχολεί ο εαυτός τους, έτσι και οι συνομήλικοί τους, σκέφτονται σχεδόν αποκλειστικά την εμφάνιση τους και τη συμπεριφορά τους. Μια σειρά από άλλα κοινά εφηβικά χαρακτηριστικά φαίνεται ότι σχετίζονται με τη νοητική ανάπτυξη. Η συχνή χρήση της ειρωνείας και τα λογοπαίγνια μπορεί να είναι μια άσκηση του νέου πάνω στο νέο του ταλέντο να σκέφτεται στο επίπεδο των συμβόλων. Η νοητική εξέλιξη του εφήβου παίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία μιας καλά καθορισμένης ταυτότητας. Ο έφηβος μπορεί να δοκιμάσει πολλούς διαφορετικούς ρόλους προσπαθώντας να βρει αυτούς που προσωπικά μοιάζουν πιο άνετοι, πιο ικανοποιητικοί και αυτούς που ανταποκρίνονται στο ταλέντο του και τις ευκαιρίες του⁶².

Οι συγκρούσεις με τους γονείς είναι φυσικές και αναμενόμενες, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της εφηβείας. Καθώς διευρύνονται οι πνευματικοί τους ορίζοντες, οι έφηβοι αρχίζουν να βλέπουν ότι οι αξίες και ο τρόπος ζωής της οικογένειας δεν είναι οι μόνες πιθανές⁶³. Ο έφηβος είναι σε θέση να καταλάβει ότι, όχι μόνο υπάρχουν περιθώρια για εναλλακτικές αξίες, απόψεις ή πράξεις, αλλά ότι και ο τρόπος άλλων γονιών μπορεί ουσιαστικά να είναι ανώτερος από αυτόν των δικών του. Ο νέος θα φτάσει τελικά στο συμπέρασμα ότι, ενώ οι γονείς του δεν ξέρουν όλες τις απαντήσεις, οι γνώμες και οι γνώσεις τους μπορούν ακόμα να τους βοηθήσουν.

⁶² Elkind, D. (1968). *Cognitive Development in Adolescence*. In J. F. Adams (ed.), *Understanding Adolescence*. Boston: Allyn & Bacon.

⁶³ Douvan, E., & Adelson, J. (1966). *The Adolescent Experience*. New York: Wiley.

4.1. Επικοινωνία εφήβων και οικογένειας

Η οικογένεια ορίζεται ως μια οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων που αποφασίζουν να ζήσουν μαζί μέσα στα πλαίσια ενός νοικοκυριού. Οι βιολογικοί και άλλοι συσχετισμοί μεταξύ των ατόμων αυτών μπορεί να είναι πολλοί. Όμως τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται από το ότι συμμετέχουν συναισθηματικά και μοιράζονται μια κοινή ζωή, αναλαμβάνοντας παράλληλα από κοινού τις πολλαπλές ευθύνες που έχει η οικογενειακή ζωή. Η οικογενειακή συνοχή δεν εξαρτάται από το είδος της δομής της. Η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών που την αποτελούν, ανεξάρτητα από τους βιολογικούς ή άλλους συσχετισμούς, είναι αυτή που καθορίζει την ανάπτυξη και τη λειτουργία μιας οικογένειας.

Οι έφηβοι παρακολουθούν, ακούν και μαθαίνουν συνεχώς, γι' αυτό και οι γονείς οφείλουν να είναι πάρα πολύ προσεκτικοί. Αν ο έφηβος αισθάνεται άνετα γιατί οι γονείς τους υπήρξαν δίκαιοι απέναντί του και συνεπείς στις απόψεις τους, προσφέροντας του χώρο για να μεγαλώσει και δείχνοντας του αγάπη ακόμη και στις δύσκολες στιγμές του, θα διατηρήσουν ανέπαφους τους οικογενειακούς δεσμούς, αλλά και την επικοινωνία μαζί τους.⁶⁴

Αν οι γονείς και ο έφηβος σταματήσουν να μιλούν τότε το μεταξύ τους τείχος γίνεται όλο και αδιαπέραστο, σε σημείο που πλέον να μη μιλά ο ένας στον άλλο. Ακόμα όμως και τότε στους γονείς πέφτει το βάρος να κρατήσουν ανοικτούς τους διαύλους επικοινωνίας, γιατί παρά την αντίσταση που

⁶⁴ Παπαδάτος, Κ., (2003), *Η φροντίδα του Εφήβου*, Ποταμός, σελ. 7-73.

επιδεικνύουν στο να μοιράζονται κομμάτι της ζωής τους με την οικογένειά τους, οι έφηβοι έχουν ακόμη την ανάγκη να επικοινωνούν με τους γονείς τους. Εντός της οικογένειας νιώθουν ασφάλεια και σιγουριά, και θέλουν να ξέρουν ότι οι γονείς τους νοιάζονται και είναι διαθέσιμοι να τους βοηθήσουν σε ότι χρειάζονται.

Βέβαια υπάρχουν κάποια θέματα, τα οποία δε θέλει ο έφηβος να μοιράζεται με τους γονείς τους, όπως θέματα σεξουαλικής φύσεως. Δε χρειάζεται ο γονέας να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες της σεξουαλικής ζωής των εφήβων, αλλά μπορεί να συνομιλεί με τον έφηβο για το φιλικό του περιβάλλον, εξάγοντας κάποια συμπεράσματα για τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεται ο έφηβος. Άλλωστε οι απόψεις του για το σεξ είναι ήδη γνωστές μέσα από τα χρόνια της επικοινωνίας. Γιατί με την καθημερινή κουβέντα συζητούνται λοιπά ζητήματα, όπως τα συναισθήματα, οι τρόποι συμπεριφοράς, η υπευθυνότητα και οι έννοιες του σωστού και του λάθους. Στην αρχή της εφηβείας ο έφηβος δέχεται περισσότερο συζητήσεις για θέματα απτά παρά για θέματα φουτουριστικής σκέψεως. Δηλαδή, κατά την περίοδο αυτή, οι έφηβοι δε μπορούν να κατανοήσουν και να αναγνωρίσουν την σύνδεση αιτίου και αποτελέσματος.

Η επικοινωνία μπορεί να καταστεί άκαρπη και η κατάσταση στο σπίτι ψυχροπολεμική, αν τα βάσανα και οι αγωνίες των γονιών διοχετευθούν στους εφήβους. Οι γονείς οφείλουν να μην αγανακτούν και να μη νοιώθουν ότι οι έφηβοι είναι αγνώμονες όταν δεν ενδιαφέρονται να περάσουν την ώρα τους μαζί τους, όταν απορρίπτουν τις γονικές αξίες και όταν θεωρούν δεδομένα τα υλικά αγαθά που τους παρέχονται απαιτώντας συνεχώς περισσότερα.

Η τυχόν δυσaréσκεια από τη ζωή που κάνει ο έφηβος, έχει σαν αποτέλεσμα οι γονείς να γίνουν υπερβολικά απαιτητικοί, προσδοκώντας να μην κάνουν οι τελευταίοι τα ίδια λάθη, μ' αυτούς. Αυτές οι αγωνίες καθίστανται τροχοπέδη στη δημιουργία καρποφόρας σχέσης γονέα εφήβου.⁶⁵

Σταδιακά, ο έφηβος αναγνωρίζει τις επιμέρους εικόνες του εαυτού του σε ένα σύνολο το οποίο αναγνωρίζεται ως αναλλοίωτο και συνεχές. Η ταύτιση και η συμμόρφωση με στερεότυπα των συνομηλίκων λειτουργεί μεταβατικά κατά την λειτουργία εγκατάλειψης της ταύτισης με τους γονείς και την ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας. Από την αίσθηση διάχυσης της ταυτότητας περνά σε μια περίοδο ύφεσης και παροδικών ταυτίσεων και προς το τέλος της εφηβείας έχει πλέον αναπτύξει την ικανότητα και κάνει από μόνος του επιλογές, να αφοσιώνεται σε σκοπούς και να αισθάνεται παγιωμένη την ταυτότητά του.⁶⁶

⁶⁵ Παπαδάτος, Κ., (2003), *Η φροντίδα του Εφήβου*, Ποταμός, σελ. 7-73.

⁶⁶ Αναστασόπουλος, Δ., (1997), *Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στην εφηβεία*, στο Τσιάντης (επιμ), *Εφηβεία*, τόμος β, τεύχος α, Καστανιώτης, σελ. 28-57.

4.2. Οικογένεια και ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη

Η συναισθηματική ανάπτυξη του εφήβου μέσα από την οικογένεια, απαρτίζεται από πέντε στοιχεία τα οποία έχουν σχέση με την αποτελεσματικότητα της οικογένειας στο συναισθηματικό τομέα. Τα στοιχεία αυτά είναι:

- **Ικανοποίηση.** Αναφέρεται στον βαθμό ικανοποίησης του εφήβου, από τον τρόπο με τον οποίο, η οικογένεια του τον αντιμετωπίζει. Συγκεκριμένα το κατά πόσο τον αποδέχεται, τον στηρίζει στις κινήσεις που κάνει και σε γενικές γραμμές, από τον τρόπο με τον οποίο κρίνει τις πράξεις του.
- **Διενεκτικότητα.** Η ύπαρξη διαφωνιών, συγκρούσεων και ανταγωνισμού μεταξύ των μελών της. Αποτελεί τα αντίθετο της συνεκτικότητας και αναφέρεται στην οικογένεια.
- **Συνεκτικότητα.** Είναι το συναίσθημα συμμετοχής στην ομάδα που αναπτύσσεται μεταξύ των ατόμων τα οποία επικοινωνούν και συνεργάζονται μέσα στο χώρο της οικογένειας.
- **Ανταγωνιστικότητα.** Συναντάται σε όλες περίπου τις οικογένειες. Ο βαθμός και το είδος του ανταγωνισμού εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικογένεια, αλλά και από το επίπεδο αντιμετώπισης του εφήβου, σ' όλα τα στάδια της ανάπτυξης του.

- Δυσκολία. Αναφέρεται στο βαθμό δυσκολίας που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι σ' επίπεδα επικοινωνίας και κατανόησης.

Σε πολλές περιπτώσεις ο συναισθηματικός αποκλεισμός τον οποίο βιώνει ο έφηβος από την οικογένεια του, έχει σαν αποτέλεσμα την συναισθηματική κατάπτωση του, η οποία σε πολλές περιπτώσεις τον οδηγεί σε δράσεις αρνητικές ακόμα και για την ίδια του τη ζωή. Ο έφηβος νοιώθει παραγκωνισμένος και συναισθηματικά πιεσμένος, μ' αποτέλεσμα να έχουμε φαινόμενα κατάθλιψης.

4.3. Η σχέση με τους γονείς

Η μελέτη της οικογένειας και η κατανόηση των σχέσεων των μελών της μπορεί να εμπλουτισθεί και μέσα από την παρατήρηση της εξέλιξης των ρόλων της μητέρας και του πατέρα. Οι αλλαγές που έχουν υποστεί οι ρόλοι αυτοί με τα χρόνια, καθόρισαν και την επιρροή που έχουν στις σχέσεις αλληλεπιδράσεως με τους εφήβους. Η παραδοσιακή άποψη αιώνων πως η γυναίκα είναι η κατεξοχήν αρμόδια για τη φροντίδα και τη στήριξη των εφήβων, ενισχυμένη από θρησκευτικές, κοινωνικές και πολιτικές θέσεις και πρακτικές στις δυτικές κοινωνίες, επηρέασε και τις κοινωνικές επιστήμες που για μισόν περίπου αιώνα κράτησαν την ίδια γενική στάση.

Η εστίαση αυτή της προσοχής στην προσφορά της μητέρας στην υγιή βιολογική και συναισθηματική ανάπτυξη των εφήβων είχε ως αποτέλεσμα να αγνοούνται ή να υποτιμώνται άλλα πρόσωπα που σχετίζονται με την ανάπτυξη των εφήβων. Σημαντικό πρόσωπο είναι ο πατέρας, ο ρόλος του οποίου μέσα στην οικογένεια και ιδιαίτερα η συμβολή του στην ομαλή ανάπτυξη των εφήβων, για δεκαετίες παραβλέφθηκε και συχνά υποτιμήθηκε. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50 η μητέρα εμφανίζεται βιβλιογραφικά ως το βασικό πρόσωπο το κατεξοχήν υπεύθυνο για την παροχή φροντίδας και θεωρείται η κύρια υπεύθυνη για την ανάπτυξη και υποστήριξη των εφήβων.⁶⁷

⁶⁷ Birns & Hay (1988), *The Different Faces of Motherhood*, New York, Plenum Press.

Μεταγενέστεροι ερευνητές της περιόδου αυτής τονίζουν την "απουσία του πατέρα", η θέση και οι υπευθυνότητες του οποίου βρίσκονται εκτός σπιτιού και επομένως μακριά από καθήκοντα που έχουν σχέση με τη διαπαιδαγώγηση, γι' αυτό και η ποιότητα των συνεισφορών του μόνο έμμεσα μπορεί να εκτιμηθεί. Η μειωμένη προσφορά του πατέρα στα εφηβικά χρόνια ενισχύθηκε έντονα από την έμφαση που δίνεται στο μητρικό ρόλο και στο δεσμό μητέρας-εφήβου.⁶⁸

Η θέση πως η σχέση μητέρας-εφήβου είναι το "πρωτότυπο" για όλες τις άλλες συναισθηματικές αλληλεπιδράσεις του εφήβου, ενώ η πατρότητα θεωρείται περισσότερο, κοινωνική υποχρέωση, αποτέλεσε την κυρίαρχη θέση στην έρευνα για την οικογένεια και καθόρισε τους ρόλους των δύο γονέων για μεγάλο χρονικό διάστημα.⁶⁹

Στη δεκαετία του '60 συμβαίνουν μια σειρά από αλλαγές που επηρεάζουν το παραδοσιακό πατριαρχικό μοντέλο της οικογένειας στις δυτικές κοινωνίες. Η μαζική έξοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, η αυξανόμενη πίεση για επαγγελματική σταδιοδρομία, η αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, τα εκτός γάμου παιδιά και η εμφάνιση των μονογονεϊκών οικογενειών, είναι ορισμένοι από τους παράγοντες που μετέβαλαν τις σχέσεις των μελών της οικογένειας και επηρέασαν τις οικογενειακές δομές.⁷⁰

Η έρευνα, κάτω από την πίεση των κοινωνικών αυτών αλλαγών, άρχισε να ενδιαφέρεται για το ρόλο του άντρα ως πατέρα και την ποιότητα

⁶⁸ Bowlby, J. (1951), *Maternal care and mental health*, London-Geneva Wito, σελ.13.

⁶⁹ Ainsworth M.D.S. (1968), Object Relation, dependency and attachment. A theoretical review of the child-mother relationship. *Child Development*, 40, σελ. 969-1025.

⁷⁰ Ainsworth M.D.S. (1968), Object Relation, dependency and attachment. A theoretical review of the child-mother relationship. *Child Development*, 40, σελ. 969-1025.

των προσφορών του μέσα στην οικογένεια.⁷¹ Η επόμενη δεκαετία, του '70, θεωρείται από πολλούς θεωρητικούς ως η δεκαετία του πατέρα⁷². Το νέο μοντέλο της οικογένειας υποχρεώνει τους δύο συζύγους να αναθεωρήσουν τους ρόλους τους μέσα στην οικογένεια. Ο πατέρας καλείται να συμμετέχει στην ανάπτυξη του εφήβου προσελκύουν το ερευνητικό ενδιαφέρον για το είδος και την ποιότητα των προσφορών του, καθώς τώρα ενισχύεται η άποψη πως "οι έφηβοι ωφελούνται από τους δύο διαφορετικούς γονείς και οι γονείς έχουν το δικαίωμα να είναι διαφορετικές οντότητες".⁷³

Κάτω από τα δεδομένα αυτά η αισιόδοξη στροφή προς τον πατέρα ενισχύεται από τη διαπίστωση πως ο ρόλος του χαρακτηρίζεται ως "αναδυόμενη προοπτική" που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω καθώς η "φύση του ρόλου του" παραμένει άγνωστη σε πολλά σημεία.⁷⁴

⁷¹ Schaffer H.R & Emerson, P.E. (1964), *The development of social attachment in infancy*, Plenum Press N. York.

⁷² Lamb M.E. (1981), *Father-Infant and Mother-Infant interaction in the first year of life*, *Child Development*, 18, σελ.245-266.

⁷³ Green, P.J. (1989), *Fathers and Husbands: Men's participants in family life*, The University Press, p. 121.

⁷⁴ Cohen N.K. & Clark, A.J. (1984). *Transitional Object Attachments in Early Childhood and Personality Characteristics in Later Life*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (1), 106-111.

4.4. Ο κοινωνικός ρόλος της μητέρας στη κοινωνική ανάπτυξη

Η έμφαση που δόθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες στη συμβολή της μητέρας ήταν σύμφωνη με τις κοινωνικές προσδοκίες της εποχής για το μητρικό ρόλο, παρόλο που σταδιακά υπογραμμίζονταν και στοιχεία από τον αντίστοιχο ρόλο του πατέρα. Αντίστοιχα λοιπόν και το αυξημένο ενδιαφέρον για τη συνεισφορά του πατέρα μπορεί να αποδοθεί σε παράγοντες οικονομικούς, κοινωνικούς και νομικούς και αντανακλάται στο είδος των ερευνών της δεκαετίας του '80 και φτάνει ως τη σύγχρονη εποχή.

Ενδιαφέρουσα θεωρείται η διερεύνηση κατά πόσο το επάγγελμα της μητέρας επιδρά στις δραστηριότητες του πατρικού ρόλου. Η έκταση της εμπλοκής της μητέρας στα καθήκοντα φροντίδας του έφηβου βρέθηκε πως επηρεάζεται από την ένταση με την οποία εμπλέκεται η ίδια στην αγορά εργασίας, ενώ η εμπλοκή των πατέρων επηρεάζεται από τη συμπεριφορά των συζύγων τους.⁷⁵ Άλλες μελέτες επικεντρώνονται στις συνέπειες του επαγγέλματος της μητέρας στις σχέσεις πατέρα-εφήβου.⁷⁶ Σειρά μελετών που αναφέρονται στην επαφή πατέρα-εφηβικής ηλικίας, αποκαλύπτουν την απουσία διαφορών που οφείλονται στην επαγγελματική κατάσταση της

⁷⁵ Hoffman-Wladis, L. & Hoffman, L.M. (1966), *Review of Child Development Research*, New York: Russell, Sage Foundation, Hoffman-Wladis.

⁷⁶ Lamb, M.E. (1975), Fathers: Forgotten contributors to child development, *Human Development*, 18, σελ.245-266.

μητέρας. Οι εργαζόμενες πάντως μητέρες έχει βρεθεί πως αλληλεπιδρούν περισσότερο με τους εφήβους σε σύγκριση με τις νοικοκυρές.⁷⁷

Ο πατέρας στις οικογένειες με εργαζόμενη τη μητέρα έχει μεγαλύτερη εμπλοκή. Περισσότερο όμως ενδεικτικοί παράγοντες που προφητεύουν την ανάπτυξη των εφήβων είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας και το περιβάλλον του σπιτιού, ενώ μικρή επίδραση φαίνεται να έχει ο αριθμός των παιδιών της οικογένειας.⁷⁸

Με τα ευρήματα αυτά συμφωνούν οι Stuckey, Mc Ghee & Bell (1982)⁷⁹, που υποστηρίζουν πως η μητέρα εμπλέκεται περισσότερο σε καθήκοντα παροχής φροντίδας προσφέροντας περισσότερους επαίνους απ' ό,τι ο πατέρας, ενώ ο πατέρας εμπλέκεται περισσότερο στις δραστηριότητες του εφήβου στο κοινωνικό σύνολο. Οι ίδιοι ερευνητές αναφέρουν πως σε οικογένειες που εργάζονται και οι δύο γονείς, ο πατέρας και η μητέρα είναι περισσότερο όμοιοι στην αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους απ' ό,τι οι γονείς με εργαζόμενο τον ένα γονέα.

⁷⁷ Pederson, F.A., & Cain, R.L., (1980), *Parent-infant and husband-wife interactions observed at five months*, In A.M.A. Easterbrooks, & A.W Goldberg Toddler, *Development in the Family: Impact of Father Involvement and Parenting Characteristics*, Child Development, 55, σελ.740-752.

⁷⁸ Hoffman-Wladis, L. & Hoffman, L.M. (1966), *Review of Child Development Research*, New York: Russell, Sage Foundation, Hoffman-Wladis.

⁷⁹ Stuckey, F.M., Mc Ghee, E.P. & Bell, J.N., (1982), *Parent-Child Interaction: The influence of Maternal Employment*, *Developmental Psychology*, 18(4), σελ.35-644.

Ο Lamb, M.E. (1975)⁸⁰ συνέκρινε εργαζόμενες και μη μητέρες και βρήκε διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες σε ορισμένα χαρακτηριστικά και όχι στις συμπεριφορές τους. Οι μη εργαζόμενες μητέρες πίστευαν σε μεγαλύτερο βαθμό πως οι έφηβοι χρειάζονται αποκλειστικά τη μητρική φροντίδα.

Στην ομάδα των μη εργαζόμενων μητέρων και ο πατέρας πιστεύει έντονα πως η επαγγελματική δραστηριότητα της μητέρας έχει αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη και κοινωνική ένταξη των εφήβων. Η πρόσφατη έρευνα της οικογενειακής αλληλεπίδρασης αναφέρει πως παρουσιάζονται ρόλοι εξειδίκευσης όσον αφορά στη μητρική και πατρική συμπεριφορά. Η εξέταση της βιβλιογραφίας που αφορά στην επίδραση που έχει η εκτέλεση των γονεϊκών καθηκόντων πάνω στην καλή ψυχολογική κατάσταση δείχνει πως αυτή δεν προσφέρει πάντα ικανοποίηση και καλή ψυχολογική κατάσταση στους ενήλικες και συχνά ευθύνεται για χαμηλή αυτό-εκτίμηση και ψυχολογική άγχος.⁸¹

Το μειωμένο κύρος για το μητρικό ρόλο των γυναικών, σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες υψηλές προσδοκίες γύρω από την προσωπική ικανότητα για επιτυχημένο χειρισμό των αντίθετων ρόλων, επαγγελματική καριέρα και μητρότητα, προκαλούν άγχος και ένταση στις γυναίκες που εκφράζονται ως χαμηλή ψυχολογική κατάσταση. Τα αντιφατικά συναισθήματα ευχαριστήσεως και φορτικότητας που νιώθουν οι γυναίκες από τη σχέση τους με τους

⁸⁰ Lamb, M.E. (1975), Fathers: Forgotten contributors to child development, *Human Development*, 18, σελ.245-266.

⁸¹ Umberson, D. & Gore, W.R. (1989), Parenthood and psychological wellbeing: Theory, measurement and stage in family life cycle, *Journal of Family Issues*, 10 (4), σελ. 440-462.

εφήβους, βρέθηκε πως επηρεάζονται από την κοινωνική τάξη και την κουλτούρα των γυναικών όπως και από τις πολιτιστικές αξίες, τα πιστεύω και τις παραδόσεις της κοινωνίας όπου ανήκει η οικογένεια.⁸²

4.5. Ο ρόλος του πατέρα

Οι έρευνες για τον πατρικό ρόλο της δεκαετίας του '80 και μετά, μεταφέροντας και την εμπειρία των προηγούμενων χρόνων, έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Ο πατέρας είναι εξίσου ικανός με τη μητέρα στα καθήκοντα παροχής φροντίδας των εφήβων.⁸³ Ένα νέο στοιχείο που προκύπτει επίσης είναι πως, παρόλο που η μητέρα εξακολουθεί να αφιερώνει περισσότερο χρόνο στη διαπαιδαγώγηση των εφήβων σε σχέση με το πατέρα, εντούτοις έχει αυξηθεί η αλληλεπίδραση πατέρα-εφήβου σε σύγκριση με τα στοιχεία των προηγούμενων ερευνών.⁸⁴
- Ο χρόνος αλληλεπιδράσεως του πατέρα με τους εφήβους είναι μικρότερος από τον αντίστοιχο της μητέρας.⁸⁵ Πέρα όμως από το

⁸² Rudolf, J. & Grossmann, K.E. (1988), *Maternal attachment representations as related to patterns of infant-mother attachment and maternal care during the first year*, Sage Foundation. Hoffman-Wladis.

⁸³ Weisberg, P. & Russell, E.J. (1971), Proximity and interactional behavior of young children to their "Security Blankets", *Child Development*, 42, σελ.1575-1579.

⁸⁴ Roggman, A.L. (1992), Fathers with mothers and infants at the mall: Parental sex differences, *Early Child Development and Care*, 79, σελ.65-72

⁸⁵ Roggman, A.L. (1992), Fathers with mothers and infants at the mall: Parental sex differences, *Early Child Development and Care*, 79, σελ.65-72

συνολικό ποσό του χρόνου που ξοδεύουν με τους εφήβους, πιο σημαντικός προσδιορισμός της επαφής θεωρείται η ποιότητα της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης. Ένα άλλο λοιπόν ενδιαφέρον εύρημα των ερευνών της περιόδου αυτής είναι οι διαφορές που εντοπίζονται στο είδος της αλληλεπίδρασης.⁸⁶

Έτσι οι γονεϊκοί ρόλοι που υιοθετούνται από άντρες και γυναίκες σε σχέση με τη κοινωνική ένταξη του έφηβου διακρίνονται από τον "αριθμό" και το "είδος" των δραστηριοτήτων που αναλαμβάνει ο καθένας. Τα ευρήματα από τις σχετικές έρευνες είναι ενδιαφέροντα καθώς υπογραμμίζουν τη θετική συνεισφορά του πατέρα μέσα στην οικογενειακή ζωή παρ' όλους τους διαπιστωμένους περιορισμούς του ρόλου του. Μια σημαντική μεταβλητή για να εκτιμηθεί η συμμετοχή των αντρών στην οικογενειακή ζωή είναι ο χρόνος που περνάει ο πατέρας μόνος μ' όλη την οικογένεια. Βρέθηκε λοιπόν πως ο πατέρας των οικογενειών που εργάζονται και οι δύο γονείς εκτός σπιτιού συμμετέχουν περισσότερο στη κοινωνική ένταξη του εφήβου σε σύγκριση με τις οικογένειες που οι γυναίκες δεν εργάζονται, παρόλο που οι μητέρες εξακολουθούν να έχουν τον πρωταρχικό ρόλο.⁸⁷

⁸⁶ Pederson, F.A., & Cain, R.L., (1980), Parent-infant and husband-wife interactions observed at five months, In A.M.A. Easterbrooks, & A.W Goldberg Toddler, Development in the Family: Impact of Father Involvement and Parenting Characteristics, *Child Development*, 55, σελ. 740-752.

⁸⁷ Birns & F.D. Hay, *The Different Faces of Motherhood*, New York: Plenum Press.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Η εφηβεία είναι ένα κοινωνικό ψυχολογικό φαινόμενο ανάπτυξης που έχει ως βιολογική ρίζα και έναρξη την ήβη. Όντας ενδιάμεσο στάδιο της παιδικής και της ενήλικης περιόδου, τα όριά της είναι δυσδιάκριτα⁸⁸. Στη διάρκεια της συμβαίνουν μείζονες ψυχολογικές ανακατατάξεις, σε μια προσπάθεια προσαρμογής, ελέγχου και εξισορρόπησης των εσωτερικών μεταβολών του εφήβου. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από μια κατάσταση, κατά την οποία το άτομο προσπαθεί να αποκαταστήσει τη διαταραγμένη ψυχική ισορροπία της παιδικής του ηλικίας, στις απαιτήσεις μιας ευμετάβλητα δυναμικής κατάστασης που είναι η εφηβεία.

Η εφηβεία λειτουργεί ως ενδιάμεσο στάδιο από την παιδικότητα στην ενήλικη ώριμη προσωπικότητα. Η αναστάτωση που πραγματοποιείται, κατά τη διάρκεια της εφηβείας, είναι κυρίως εσωτερική, η οποία σε κανονικές συνθήκες

⁸⁸ Miller (1983), *The age between : Adolescence and Cultural Educability*, In Meltzer, D., (ed), *Studies in Extended Metapsychology*, Clunie Press, σελ.154-175.

παίρνει την μορφή αισθήματος μιζέριας, αυτό-υποτίμησης και ευμετάβλητου συναισθήματος⁸⁹.

Η ανάπτυξη του ατόμου διαδραματίζεται σε ροή, και ενώ τα ψυχοδυναμικά φαινόμενα της ανάπτυξης είναι κοινά και παγκόσμια, κάθε κοινωνία και κάθε κοινωνικός ιστός χαρακτηρίζεται από τις δικές του παραμέτρους για την εφηβεία. Έτσι, ενώ οι εσωτερικές διαστάσεις δε μεταβάλλονται με τόσος ραγδαίους ρυθμούς, οι εξωτερικές παράμετροι και οι σχέσεις με τα σημαντικά αντικείμενα του περιβάλλοντος, που καθορίζουν και την ανάπτυξη του εφήβου διαφέρουν μεταξύ τους⁹⁰.

Η τυχόν δυσαρέσκεια από τη ζωή που κάνει ο έφηβος, έχει σαν αποτέλεσμα οι γονείς να γίνουν υπερβολικά απαιτητικοί, προσδοκώντας να μην κάνουν οι τελευταίοι τα ίδια λάθη, μ' αυτούς. Αυτές οι αγωνίες καθίστανται τροχοπέδη στη δημιουργία καρποφόρας σχέσης γονέα εφήβου⁹¹.

Σταδιακά, ο έφηβος αναγνωρίζει τις επιμέρους εικόνες του εαυτού του σε ένα σύνολο το οποίο αναγνωρίζεται ως αναλλοίωτο και συνεχές. Η ταύτιση και η συμμόρφωση με στερεότυπα των συνομηλικών λειτουργεί μεταβατικά κατά την λειτουργία εγκατάλειψης της ταύτισης με τους γονείς και την ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας. Από την αίσθηση διάχυσης της ταυτότητας περνά σε μια περίοδο ύφεσης και παροδικών ταυτίσεων και προς το τέλος της εφηβείας έχει πλέον αναπτύξει την ικανότητα και κάνει από

⁸⁹ Rutter et al. (1976), Adolescent turmoil: Fact or fiction?, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17, σελ.35-56.

⁹⁰ Αναστασόπουλος, Δ. (1997), *Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στην εφηβεία*, στο Τσιάντης (επιμ), *Εφηβεία*, τόμος β, τεύχος α, Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 28-57.

⁹¹ Παπαδάτος, Κ. (2003), *Η φροντίδα του Εφήβου*, Εκδόσεις Ποταμός, σελ. 7-73.

μόνος του επιλογές, να αφοσιώνεται σε σκοπούς και να αισθάνεται παγιωμένη την ταυτότητά του⁹².

ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ

Τονίσαμε στην Εισαγωγή της εργασίας μας ότι ο βασικός σκοπός της εργασίας είναι να αξιολογήσουμε τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την ψυχολογική κατάσταση των παιδιών- εφήβων. Ως εκ τούτου η έρευνα μας είναι κατά κύριο λόγο αιτιολογική ⁹³, καθώς επιθυμούμε να ποσοτικοποιήσουμε την ψυχολογική κατάσταση των παιδιών

Η στρατηγική που θα ακολουθηθεί σύμφωνα με τη φύση της ερευνητικής δουλειά είναι η συλλογή πρωτογενών δεδομένων με ερωτηματολόγιο. Τα πρωτογενή στοιχεία συλλέγονται ειδικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας και απαιτούν κόστος και χρόνο. Τα δευτερογενή στοιχεία έχουν ήδη συλλεγεί για σκοπούς εκτός της συγκεκριμένης έρευνας και είναι εύκολα προσβάσιμα άρα έχουν και χαμηλό κόστος συλλογής ⁹⁴

Τον πληθυσμό της έρευνας αποτέλεσαν εκπαιδευτικοί σε 10 δημοτικά και γυμνάσια, σε σχολεία στο Νομό Αττικής . Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν το χρονικό διάστημα από 20-30 Σεπτεμβρίου 2010

Συνολικά μοιράστηκαν 30 ερωτηματολόγια και επιστράφηκαν 27 που αποτελούν και το δείγμα – πληθυσμό της εργασίας μου.

⁹² Αναστασόπουλος, Δ. (1997), *Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στην εφηβεία*, στο Τσιάντης (επιμ), *Εφηβεία*, τόμος β, τεύχος α, Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 28-57.

⁹³ Zikmund, W. (2003). *Exploring Marketing Research*. 8th ed. Thomson Southwestern, σελ.53

⁹⁴ Σμιώμκος, Γ., Μαύρος, Μ., (2008) *Έρευνα Αγοράς*, Αθήνα: Σταμούλης, σελ.37

Τηλικίδου, Ε., 2002, Έρευνα Μαρκετιγκ, Global bookstore

Πριν τη χορήγηση των ερωτηματολογίων, ζητήθηκε εγγράφως άδεια εκπόνησης της συγκεκριμένης μελέτης. Προηγήθηκε πιλοτική διανομή ερωτηματολογίων σε 5 εκπαιδευτικούς για την ανάδειξη δυσχερειών ή προβλημάτων κατανόησης των ερωτήσεων. Από αυτή την πιλοτική διανομή υπήρξαν ενθαρρυντικά σχόλια για το ύφος και για τη δυνατότητα χρήσης των αποτελεσμάτων από τις διευθύνσεις των υπηρεσιών. Κατόπιν αυτής ακολούθησε η κύρια διανομή των ερωτηματολογίων.

Τα άτομα που έλαβαν μέρος στην έρευνα επελέγησαν με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας όλων των κατηγοριών εκπαίδευσης και ανήκουν στα δείγματα πιθανοτήτων⁹⁵. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν ατομικά μέσα σε φάκελο και η χορήγηση και η συλλογή τους έγινε περιοδικά ανά τακτό χρονικό διάστημα λίγων ημερών.

Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν και στη συνέχεια εισήχθησαν σε βάση δεδομένων SPSS 12.0 for Windows, μετά από την κωδικοποίηση των απαντήσεων που δόθηκαν.

2 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το σύνολο του δείγματος της έρευνάς μας αποτέλεσαν 37 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι τα παιδιά έχουν κατάθλιψη (96,3%) , με το 80,8% των περιπτώσεων να έχει διαγνωστεί και το 76,9% των περιπτώσεων να έχει αντιμετωπιστεί . [\(βλ. Παράρτημα Α, πίνακες 1, 2, και 3\)](#)

Αναφορικά με τα ποσοστά κατάθλιψης, το 50% των παιδιών πέμπτης τάξης έχει 0-19,99%, το 46,2% των παιδιών έκτης τάξης έχει 20-49,99% και το 36% των παιδιών α γυμνασίου έχει 50-69,99 % . [\(βλ. Παράρτημα Α, πίνακες 4, 5, και 6\)](#)

⁹⁵ Δημητρόπουλος, Ε., 2004 *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*, Αθήνα: Έλλην, σελ.50

Όπως φαίνεται από την έρευνα κυρίως τα κορίτσια είναι περισσότερο επιρρεπή στην κατάθλιψη (53,8%) . Τα κυριότερα αίτια κατάθλιψης είναι οικογενειακά προβλήματα (34,6%) και διαζύγια (19,2%) [\(βλ. Παράρτημα Α. πίνακες 7, και 8\)](#)

Ως προς το είδος των οικογενειακών προβλημάτων που ταλανίζουν τα παιδιά- εφήβους οφείλεται στην αδιαφορία (32,0%/ 34,6%) και στην έλλειψη επικοινωνίας του πατέρα , της μητέρας και άλλου μέλους της οικογένειας [\(βλ. Παράρτημα Α. πίνακες 9, 10 και 11\)](#)

Τα παιδιά που έχουν κατάθλιψη το 80,8% αντιμετωπίζει προβλήματα με συνομήλικους, το 60,9% βιώνουν έντονες βιολογικές αλλαγές, το 53,8 % έχουν σωματικές διαταραχές, το 88,5% έχουν παρουσιάσει τάσεις αυτοκτονίας, μόνο το 30,8% κάνουν χρήση ναρκωτικών ή αλκοόλ, το 80,8% έχουν παραβατική συμπεριφορά, το 88,5 % τραυματίζουν το σώμα τους, το 76,9% παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά; τέλος, το 92,3% είναι εριστικά και επιθετικά [\(βλ. Παράρτημα Α. πίνακες 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 και 20\)](#)

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παιδική ηλικία, χαρακτηρίζεται από χαρά, ξενοιασιά, ανεμελιά, ζωηράδα, ξέφρενο παιχνίδι, γέλιο. Μια μεγάλη μερίδα παιδιών όμως υποφέρουν από παιδική κατάθλιψη, διαταραχή του συναισθήματος παρόμοια με την κατάθλιψη στους ενήλικες, που όμως εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο στα παιδιά. Το πρόβλημα περιπλέκεται περισσότερο και δεν αναγνωρίζεται, εξαιτίας της αντίληψης ότι τα παιδιά είναι πάντα χαρούμενα.

Χαρακτηριστικό της εφηβικής ηλικίας είναι ο κακόκεφος έφηβος, με τις ψυχολογικές μεταπτώσεις, τον εκνευρισμό και το άγχος. Οι έφηβοι έχουν να ανταπεξέλθουν σε ξαφνικές σωματικές αλλαγές, στις πιέσεις των συνομηλίκων και τη δημιουργία ατομικής

ταυτότητας.

Μέσα σε όλη αυτή την κατάσταση η κατάθλιψη δεν είναι πάντα ευδιάκριτη και κρύβεται πίσω από τα προβλήματα συμπεριφοράς και αντίδρασης των εφήβων. Τόσο τα παιδιά όσο και οι έφηβοι έχουν δυσκολία να εκφράσουν λεκτικά αυτό που τους συμβαίνει, με αποτέλεσμα οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί τους να είναι αυτοί που πρώτοι συνάγουν την ύπαρξη προβλήματος από τις αλλαγές συμπεριφοράς

Η κλινική κατάθλιψη δεν περιορίζεται στην απλή λύπη που σχετίζεται με μια "κακή" μέρα, ένα στενάχωρο συμβάν, ή μια κεφαλαιώδη απώλεια, όπως ο θάνατος ενός γονιού, και δεν αποτελεί προσωπική αδυναμία ή ελάττωμα. Τα παιδιά και οι έφηβοι που υποφέρουν από κατάθλιψη δεν μπορούν απλώς να σταματήσουν να νιώθουν άσχημα και να ξεφύγουν από αυτή δια μαγείας αυτόματα

Η κατάθλιψη είναι μια ανωμαλία του εγκεφάλου η οποία επηρεάζει το άτομο στο σύνολό του, στο πως αισθάνεται, σκέφτεται και δρα. Η παιδική κατάθλιψη μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω προβλήματα, όπως σχολική αποτυχία, χρήση ουσιών, ψυχικές διαταραχές στην ενηλικίωση, ή και αυτοκτονία, αλλά είναι μια κατάσταση που θεραπεύεται.

Η κατάθλιψη εμφανίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό σε έφηβους α γυμνασίου, σε κορίτσια και σε παιδιά όπου αντιμετωπίζουν ποικίλα οικογενειακά προβλήματα. Οφείλεται στην αδιαφορία της οικογένειας , αλλά και σε συνομήλικους, στις έντονες βιολογικές αλλαγές, σε σωματικές διαταραχές, σε τάσεις αυτοκτονίας, στη χρήση ναρκωτικών ή αλκοόλ, στην παραβατική συμπεριφορά, σε αυτοτραυματισμο, σε αντικοινωνική συμπεριφορά και είναι εριστική και επιθετική συμπεριφορά

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι αντιμετώπισής της, πέρα από τη φαρμακολογική θεραπεία, πληθώρα ερευνών δείχνουν ότι η

ψυχολογική παρέμβαση και ιδιαίτερα η γνωσιακή-συμπεριφορική ψυχοθεραπεία -που στοχεύει στην αλλαγή τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς του ατόμου- βοηθάει σημαντικά στο χειρισμό της παιδικής και εφηβικής κατάθλιψης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Cole M., Cole S.R. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών: Εφηβεία*, τόμος Γ, Εκδόσεις Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα
- Donalson M. (2001), *Η σκέψη των παιδιών*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα
- Flaceliere R. (1971), *La vie quotidienne en Grece au Siecle de Pericle*, *Librairie Hachette*, μτφ. Στα ελληνικά Γεράσιμου Βανδώρου, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2000
- Herbert Martin (1999), *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*, *Εφαρμοσμένη Ψυχολογία 3*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Αναστασόπουλος, Δ., (1997), *Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στην εφηβεία*, στο Τσιάντης (επιμ), *Εφηβεία*, τόμος β, τεύχος α, Καστανιώτης
- Δημητρόπουλος, Ε., 2004 *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*, Αθήνα: Έλλην
- Κοσμόπουλος Αλέξανδρος (1990), *Ψυχολογία και οδηγητική της παιδικής και νεανικής ηλικίας*, 6^η έκδοση, Εκδόσεις Γρηγόρη, Πάτρα
- Νομικού Χαρά (2004), *Εφηβεία - Η ηλικία της Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνης, Αθήνα
- Ντόλτο Φ., Ντόλτο-Τόλιτς Κ. (2004), *Έφηβοι: Προβλήματα και Ανησυχίες*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα

- Παπαδάτος, Κ., (2003), *Η φροντίδα του Εφήβου*, Ποταμός,
- Παρασκευόπουλος Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, Τόμος 4, Αθήνα
- Παρασκευόπουλος Ι.Ν., *Εξελικτική ψυχολογία-Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τόμος 3, *Σχολική ηλικία*, Αθήνα
- Σμιώμκος, Γ., Μαύρος, Μ., (2008) *Έρευνα Αγοράς*, Αθήνα: Σταμούλης
- Τηλικίδου, Ε., 2002, Έρευνα Μαρκετιγκ, Global bookstore
- Φρόυντ Άννα (1978), *Το Εγώ και οι Μηχανισμοί Άμυνας*, μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα

Ξενόγλωσση

- Ainsworth M.D.S. (1968), Object Relation, dependency and attachment. A theoretical review of the child-mother relationship. *Child Development*, 40
- Aries Philippe, *Centuries of Childhood: A Social History of Family*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Birns & Hay (1988), *The Different Faces of Motherhood*, New York, Plenum Press
- Bowlby, J. (1951), *Maternal care and mental health*, London-Geneva Wito
- Buchanan C.M., Eccles J.S., Becker J.B., *Are adolescents the victims of raging hormones: evidence from activational effects of hormones on moods and behavior at adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen,

Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London

- Cohen N.K. & Clark, A.J. (1984). Transitional Object Attachments in Early Childhood and Personality Characteristics in Later Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (1)
- Coleman J.C., *The nature of adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Conger, J. J. (1976), *Adolescence: The Winds of Change*. New York: Harper & Row
- Douvan E., *Sex role learning*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Douvan E., Adelson J., *The adolescent experience*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Douvan, E., & Adelson, J. (1966). *The Adolescent Experience*. New York: Wiley
- Elkind, D. (1968). Cognitive Development in Adolescence. In J. F. Adams (ed.), *Understanding Adolescence*. Boston: Allyn & Bacon
- Elkind D., Weiner B. (1978), *Development of the child*, Wiley
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton

- Flavell, J. H. (1963). *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York: Van Nostrand
- Green, P.J. (1989), *Fathers and Husbands: Men's participants in family life*, The University Press
- Zikmund, W. (2003). *Exploring Marketing Research*. 8th ed. Thomson Southwestern
- Hanawalt B.A. (1992), Historical descriptions and prescriptions of adolescence, *Journal of Family History*
- Hoffman-Wladis, L. & Hoffman, L.M. (1966), *Review of Child Development Research*, New York: Russell, Sage Foundation, Hoffman-Wladis
- Hogg Michael, Vaughan M. Graham (1995), *Social Psychology: an Introduction*, Prentice Hall-Harvester Wheatsheaf
- Lamb M.E. (1981), Father-Infant and Mother-Infant interaction in the first year of life, *Child Development*, 18,
- Laursen B., Collins W.A., *Interpersonal conflict during adolescence*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Lynd, H. (1966), *On Shame and the Search for Identity*. New York: Science Editions
- Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford, California: Stanford University Press

- Magnusson D., Stattin H., Allen V.L., *Biological maturation and social development: a longitudinal study of some adjustment processes from mid-adolescence to adulthood*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Miller (1983), *The age between : Adolescence and Cultural Educability*, In Meltzer, D., (ed), *Studies in Extended Metapsychology*, Clunie Press
- Pederson, F.A., & Cain, R.L., (1980), *Parent-infant and husband-wife interactions observed at five months*, In A.M.A. Easterbrooks, & A.W Goldberg Toddler, *Development in the Family: Impact of Father Involvement and Parenting Characteristics*, *Child Development*, 55
- Roggman, A.L. (1992), *Fathers with mothers and infants at the mall: Parental sex differences*, *Early Child Development and Care*, 79
- Rudolf, J. & Grosmann, K.E. (1988), *Maternal attachment representations as related to patterns of infant-mother attachment and maternal care during the first year*, Sage Foundation. Hoffman-Wladis
- Rutter et al. (1976), *Adolescent turmoil: Fast or fiction?*, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17
- Schaffer H.R& Emerson, P.E. (1964), *The development of social attachment in infancy*, Plenum Press N. York
- Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London

- Spence, J. (1978). *Masculinity and Femininity: Their Psychological Dimensions, Correlates, and Antecedents*. Austin & London: University of Texas Press
- Steinberg L. , *Impact of puberty on family relations: effects of pubertal status and pubertal timing*, In Smith Peter, Cowie Helen, Blades Mark (1999), *Understanding Children's Development*, Blackwell Publishers, London
- Stone, L. J. & Church, J. (1968). *Childhood and Adolescence: A Psychology of the Growing Person*. New York: Random House
- Stuckey, F.M., Mc Ghee, E.P. & Bell, J.N., (1982), Parent-Child Interaction: The influence of Maternal Employment, *Developmental Psychology*, 18(4)
- Umberson, D. & Gore, W.R. (1989), Parenthood and psychological wellbeing: Theory, measurement and stage in family life cycle, *Journal of Family Issues*, 10 (4)
- Weisberg, P. & Russell, E.J. (1971), Proximity and interactional behavior of young children to their "Security Blankets", *Child Development*, 42

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΩΝ

q1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	26	96,3	96,3	96,3
	1,00	1	3,7	3,7	100,0
	Total	27	100,0	100,0	

Πίνακας 1

q2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	21	77,8	80,8	80,8
	1,00	5	18,5	19,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
	Total	27	100,0		

Πίνακας 2

q3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	20	74,1	76,9	76,9
	1,00	6	22,2	23,1	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
	Total	27	100,0		

Πίνακας 3

q4.1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	13	48,1	50,0	50,0
	2,00	7	25,9	26,9	76,9
	3,00	3	11,1	11,5	88,5
	4,00	3	11,1	11,5	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
	Total	27	100,0		

Πίνακας 4

q4.2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	8	29,6	30,8	30,8
	2,00	12	44,4	46,2	76,9
	3,00	3	11,1	11,5	88,5
	4,00	3	11,1	11,5	100,0

	Total	26	96,3	100,0
Missing	System	1	3,7	
Total		27	100,0	

Πίνακας 5

q4.3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	7	25,9	28,0	28,0
	2,00	6	22,2	24,0	52,0
	3,00	9	33,3	36,0	88,0
	4,00	3	11,1	12,0	100,0
	Total	25	92,6	100,0	
Missing	System	2	7,4		
Total		27	100,0		

Πίνακας 6

q5

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	14	51,9	53,8	53,8
	1,00	12	44,4	46,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 7

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	3	11,1	11,5	11,5
	2,00	5	18,5	19,2	30,8
	3,00	3	11,1	11,5	42,3
	4,00	3	11,1	11,5	53,8
	5,00	3	11,1	11,5	65,4
	6,00	9	33,3	34,6	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 8

q7.1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	5	18,5	20,0	20,0
	2,00	3	11,1	12,0	32,0
	3,00	6	22,2	24,0	56,0
	4,00	8	29,6		88,0
	5,00	3	11,1	12,0	100,0
	Total	25	92,6	100,0	
Missing	System	2	7,4		
Total		27	100,0		

Πίνακας 9

q7.2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	5	18,5	19,2	19,2
	2,00	3	11,1	11,5	30,8
	3,00	6	22,2	23,1	53,8
	4,00	9	33,3	34,6	88,5
	5,00	3	11,1	11,5	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 10

q7.3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	5	18,5	20,0	20,0
	2,00	3	11,1	12,0	32,0
	3,00	5	18,5	20,0	52,0
	4,00	9	33,3	36,0	88,0
	5,00	3	11,1	12,0	100,0
	Total	25	92,6	100,0	
Missing	System	2	7,4		
Total		27	100,0		

Πίνακας 11

q8.1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	21	77,8	80,8	80,8
	1,00	5	18,5	19,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 12

q8.2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	14	51,9	60,9	60,9
	1,00	9	33,3	39,1	100,0
	Total	23	85,2	100,0	
Missing	System	4	14,8		
Total		27	100,0		

Πίνακας 13

q8.3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	14	51,9	53,8	53,8
	1,00	12	44,4	46,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 14

q8.4

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	23	85,2	88,5	88,5
	1,00	3	11,1	11,5	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 15

q8.5

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	8	29,6	30,8	30,8
	1,00	18	66,7	69,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 16

q8.6

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	21	77,8	80,8	80,8
	1,00	5	18,5	19,2	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 17

q8.7

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	23	85,2	88,5	88,5
	1,00	3	11,1	11,5	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 18

q8.8

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	20	74,1	76,9	76,9
	1,00	6	22,2	23,1	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 19

q8.9

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	24	88,9	92,3	92,3
	1,00	2	7,4	7,7	100,0
	Total	26	96,3	100,0	
Missing	System	1	3,7		
Total		27	100,0		

Πίνακας 20

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

- 1 Έχουν τα παιδιά κατάθλιψη
Ναι
Όχι
- 2 Έχει διαγνωστεί η κατάθλιψη
Ναι
Όχι (προέρχεται από εμπειρικά δεδομένα)

3 Έχει αντιμετωπιστεί θεραπευτικά ή ιατρικά η κατάθλιψη

Ναι

Όχι

4 Ποσοστό κατάθλιψης		5 ^{ης} Δημοτικού	6 ^{ης} Δημοτικού	1 ^{ης} Γυμνασίου
1.	0-19,999 %	☐	☐	☐
2.	20,0-49,99%	☐	☐	☐
2.	50,0-69,99%	☐	☐	☐
4.	70,0-89,99%	☐	☐	☐
5.	90+	☐	☐	☐

5 Ποιο φύλο παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό κατάθλιψης

τα κορίτσια

τα αγόρια;

6 Αίτια κατάθλιψης		
1.	Θάνατος γονέα	☐
2.	Διαζύγια	☐
3.	Θάνατος συγγενικού προσώπου	☐
4.	Οικονομικά προβλήματα οικογένειας	☐
5.	Προβλήματα υγείας	☐
6.	Οικογενειακά προβλήματα	☐

7 Είδος οικογενειακών προβλημάτων	Πατέρας	Μητέρα	Άλλο μέλος οικογένειας
-----------------------------------	---------	--------	------------------------

7	Είδος οικογενειακών προβλημάτων	Πατέρας	Μητέρα	Άλλο μέλος οικογένειας
1.	Ασυνέπεια απόψεων	☐	☐	☐
2.	Μη εκδήλωση αγάπης	☐	☐	☐
3.	Έλλειψη επικοινωνίας	☐	☐	☐
4.	Αδιαφορία	☐	☐	☐
5.	Ανασφάλεια	☐	☐	☐
6.	άλλο	☐	☐	☐

8 Τα παιδιά που έχουν κατάθλιψη		<i>Ναι</i>	<i>Όχι</i>
1.	Αντιμετωπίζουν προβλήματα με συνομήλικους	☐	☐
2.	βιώνουν έντονες βιολογικές αλλαγές;	☐	☐
3.	έχουν σωματικές διαταραχές;	☐	☐
4.	έχουν παρουσιάσει τάσεις αυτοκτονίας	☐	☐
5.	κάνουν χρήση ναρκωτικών ή αλκοόλ	☐	☐
6.	έχουν παραβατική συμπεριφορά;	☐	☐
7.	τραυματίζουν το σώμα τους;	☐	☐
8.	παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά;	☐	☐
9.	είναι εριστικά και επιθετικά;	☐	☐